

KLAUS J. BADE

EVROPA
V POHYBU
EVROPSKÉ MIGRACE
DVOU STALETÍ

NAKLADATELSTVÍ LIDOVÉ NOVINY

V.

EVROPA JAKO IMIGRAČNÍ KONTINENT NA KONCI 20. STOLETÍ

Konec studené války znamenal pro evropskou migraci a migrační politiku důležitý předěl. Rozhodující v tomto ohledu nebyly jen migrační pohyby samotné, ale rovněž (a někdy ještě více) jejich prezentace ve veřejných a politických diskusích a z nich vycházející sociální konstrukce spojované s vizemi Evropy stojící náhle pod rostoucím „migračním tlakem“, přicházejícím nyní již nejen z jihu, ale také z východu. Sledování této migrace, různé projekce a představy určovaly na konci 20. století migrační politiku Evropské unie, jejíž integrace a otevírání se směrem dovnitř, reprezentované vznikem vnitřního trhu bez jakýchkoliv hraničních omezení, šlo ruku v ruce se společným uzavíráním „pevnosti Evropa“ vůči nežádoucímu přistěhovalectví zvenčí.

1. KULTURNÍ ROZMANITOST, „MIGRAČNÍ TLAK“ A „PEVNOST EVROPA“

Do konce osmdesátých let 20. století se Evropa západně od železné opony proměnila jako celek v imigrační kontinent a přistěhovalectví se ve všech zasažených evropských státech stalo ústředním politickým tématem. V letech 1950–1990 vzrostl počet zahraničních obyvatel v dnešních státech EU (včetně Švýcarska a Lichtenštejnska) více než čtyřnásobně, z 3,7 milionu (1,3 % obyvatelstva) v roce 1950 přes 10,7 milio-

nu (3,2 %) v roce 1970 až na 16 milionů (4,5 %) v roce 1990. Nejvyšší absolutní počty zaznamenaly v roce 1995 Německo se 7,7 miliony osob (8,8 %), Francie se 3,6 miliony (6,3 %) a Velká Británie se 2 miliony (3,4 %). Nejvyšší podíl cizinců na celkovém počtu obyvatelstva mělo v roce 1995 Lichtenštejnsko (38,1 %), Lucembursko (33,4 %) a Švýcarsko (18,9 %). Dalšími evropskými zeměmi s vysokým počtem cizinců byla Belgie (9 %), Švédsko (5,2 %) a Nizozemsko (5 %).

Počty cizinců a jejich podíly na celkovém počtu obyvatel vypovídají v mezinárodním srovnání jen velmi málo o skutečných migračních procesech vzhledem k již zmíněným rozdílům v naturalizační praxi a vzhledem k tomu, že nabývání občanství na základě *ius soli* nebývá zpravidla zvláště podchyce- no. V letech 1986–1994 získalo například ve Velké Británii občanství 537 000 osob, ve Francii 486 000 a ve Spolkové republice Německo 253 000. V Nizozemsku to bylo 247 000, ve Švédsku 228 000. Poměr naturalizací ve vztahu k cizinecké populaci byl v roce 1985 nejvyšší ve Švédsku (58,7 %) a v Nizo- zemsku (44,7 %), nejnižší naopak v Německu (5 %), pokud nepočítáme udělení občanských práv „vystěhovalcům“ němec- kého původu z východního zahraničí. Přistěhovalci tu tvořili téměř výhradně městské obyvatelstvo a soustřeďovali se v určí- tých městských čtvrtích či na předměstích aglomerací.

V bývalých koloniálních státech výrazně vzrostl podíl přistě- hovalecké populace pocházející ze zámoří. V *Nizozemsku* bylo v roce 1995 při celkovém počtu obyvatelstva 15,5 milionu hláše- no dohromady 728 400 cizinců (5 %); osob narozených v zahraničí však bylo 1,4 milionu, přičemž 57 % z nich mělo nizozemskou státní příslušnost. Nejsilnější skupiny zahranič- ních státních příslušníků tvořili Turci (182 000), Surinamci (181 000), Indonésané (180 000), Maročané (159 000) a Němci (131 000). Přes 40 % celkové přistěhovalecké popula- ce, avšak jen 11,5 % Nizozemců, žilo ve čtyřech největších městech, tedy v Amsterdamu (20 % všech Surinamců), Rotterda- mu, Haagu a Utrechtu. Ve *Velké Británii* žilo v roce 1951 pouze 74 000 osob pocházejících ze zemí Commonwealthu. V roce 1961 jejich počet překročil 336 000 a stoupl až na 2,2 milionu v roce 1981. Při sčítání roku 1991, které poprvé podchycovalo

i etnický původ obyvatel, bylo zaznamenáno na 3 miliony (5,5 %) příslušníků „etnických menšin“, z nichž 46,8 % se již narodilo ve Velké Británii. Více než polovina jich pocházela z Asie, asi pětina z karibské oblasti. Většina osob zahraničního původu žila v široké aglomeraci Londýna, ve West Midlands s centrem v Birminghamu, ve West Yorkshire s centrem v Bradfordu („Malý Pákistán“) nebo v aglomeraci Manchesteru. Ve Francii žilo podle posledního sčítání v roce 1990 asi 1,3 milionu naturalizovaných imigrantů a asi půl milionu francouzských státních příslušníků pocházejících ze zahraničních departementů. Kromě toho tu bylo 3,6 milionu cizinců, kteří tvořili 6,3 % obyvatelstva. V případě deseti milionů Francouzů je alespoň jeden rodič nebo prarodič cizinec. Nejsilnější přistěhovaleckou skupinou (v roce 1990 podíl 45 %) jsou již po desetiletí obyvatelé severní a subsaharské Afriky. Tvoří převážnou část školáků ze zahraničí (63 %) a mají i velký podíl na celkovém počtu školou povinné mládeže (8 %). Největší část obyvatelstva zahraničního původu žije v pařížském regionu (Ile de France, 38,3 %), v oblasti Rhône-Alpes s centrem v Lyonu (12 %) a v oblasti Provence-Alpes-Côtes d'Azur (mezi Marseille a Nice, 8,4 %).

Jak jsme již viděli, výrazně se zvýšil počet imigrantů i ve Švédsku, kde obyvatelstvo zahraničního původu vzrostlo v letech 1950–1995 z 200 000 na 936 000 osob. To vedlo také k značným proměnám ve stále pestřejší skladbě obyvatelstva, mezi nímž nyní bylo více než 10 % osob narozených v zahraničí. Nepočítáme-li jihoevropské státy, tedy bývalou Jugoslávii, Turecko a Maroko, pak tito lidé pocházeli vesměs z Chile, Etiopie, Íránu, Iráku, Libanonu či Somálska. Celkem 532 000 (neboli 5,2 %) obyvatel bylo občany cizího státu. Ve Švýcarsku žila v roce 1990 většina z 1,1 milionu cizinců, tvořících 16 % celkového počtu obyvatelstva, v kantonech Ženeva (119 000, tj. 31,4 %), Ticino (68 000, tj. 24,3 %), Basilej-město (41 000, 20,9 %) a v šesti dalších kantonech, v nichž podíl cizinců převyšoval celostátní průměr 16 %. Podíl cizinců ze sousedních států Německa, Rakouska a Itálie klesl z 87 % v roce 1960 na 40 % v roce 1993. Do Rakouska, jehož počet obyvatel vzrostl od konce druhé světové války do roku 1995 z 6,5 milionu na více než osm milionů, se během tohoto období přistěhovalo 3,8 milio-

nu osob, z nichž zhruba 1,2 milionu v zemi zůstalo. Většina z nich pocházela z území bývalé habsburské monarchie, především z oblastí bývalé Jugoslávie. Ze 7,7 milionu cizinců, kteří v roce 1995 žili v Německu a z 20 % se tu již narodili, bylo 28,1 % tureckého původu, 18,3 % pocházelo z bývalé Jugoslávie a 8,2 % z Itálie. V absolutních číslech tu dominovaly cizinecké populace v Berlíně, Hamburku, Mnichově, Frankfurtu nad Mohanem, v Kolíně nad Rýnem a Stuttgartu, v relativních číslech (přes 20 %) potom v Offenbachu, Frankfurtu nad Mohanem, Mnichově a Stuttgartu. Poté, co skončilo rozdělení Evropy, došlo v důsledku migrace z východu na západ také k výrazným posunům ve struktuře přistěhovalecké populace v Německu. Počet imigrantů německého původu („Aussiedler“) přicházejících z východu (V/2) začíná převyšovat cizinecké menšiny vzešlé z populace bývalých „gastarbeiterů“.¹

Konec sedmdesátých a počátek osmdesátých let 20. století se v evropských imigračních zemích, jak jsme již ukázali, nesl ve znamení velmi rozdílného rozložení liberalizačních a restriktivních tendencí, přičemž v průběhu osmdesátých let sílily restriktivní nálady a do popředí se dostávaly xenofobní obranné postoje. Téma „imigrace“ se často stávalo – s dramatickou a skandální příchutí – předmětem stranicko-politických konfrontací a mimoparlamentních protestních hnutí. Jejich impulzem byla často politická bezradnost tváří v tvář neočekávaným sociálním důsledkům migračních procesů i politická prezentace příslušných „odhalení“ zveřejňovaných nacionálně konzervativními stranami a etnicko-nacionálními nebo rasistickými proudy, která na jedné straně vyvolávala obavy a na druhé zase agresivní postoje. V Německu byla například od přelomu let 1979/80 takovým tématem změna pracovních pobytů v reálnou přistěhovaleckou situaci, v Anglii pak po roce 1979 zase vytváření etnických menšin z koloniálních a postkoloniálních imigrantů, ve Francii vystoupila po roce 1984 tato témata současně.

Jádrem problému bylo již dříve známé soustředování imigrantských skupin, které přicházely v rámci řetězové migrace, v etnických a regionálních společenstvech, anebo vznik smíšených imigrantských čtvrtí. Vytváření polyetnických struktur

vyvolalo u mnoha domácích obyvatel, podněcovaných politickou agitací za podpory médií, procesy negativní integrace, tedy procesy obranného semknutí se na úkor „cizinců“. Politizaci a emocionální zabarvení diskuse o migraci v osmdesátých letech 20. století ještě posílily rostoucí počty běženců a žadatelů o azyl přicházejících ze zemí „třetího světa“. Jejich percepce se brzy stala čelným tématem veřejné diskuse a ovlivňovala i postoje vůči těm menšinám, které vzešly z koloniální imigrace či z mimoevropské pracovní migrace.²

Společným rysem politických a publicistických debat o otázkách imigrace byly především tři změny:

1. V osmdesátých letech 20. století se obecně ustálila představa, že imigrační omezení je předpokladem začlenění přistěhovalců a jejich akceptování hostitelskou společností. Zatímco evropská integrace zavedením volného pohybu pracovních sil postupně rušila omezení jejich náboru v rámci sjednocené Evropy, přesunuly se tyto restriktce na vnější hranice vznikající Evropské unie. Po omezení pracovní migrace šlo dále o snížení rozsahu mimoevropské azylové migrace, narůstající v osmdesátých letech a vykazující rovněž rysy řetězové migrace. Vedle tragických příběhů vypuzení, pronásledování a útěků se za touto migrací skrývali také – vzhledem k uzavření Evropy jinak těžko realizovatelné – imigrační úmysly, které pak jednostranně zdůrazňovala protiazylová agitace. Omezení přístupu k azylovému řízení a kroky směřující k odrazení případných imigrantů se vzájemně doplňovaly se zостřenými vstupními kontrolami na vnějších hranicích sjednocené Evropy, koordinovanými v přibývajícím míře v rámci společného celoevropského postupu. To byl počátek evropské migrační politiky vůči mimoevropské imigraci, která se realizovala v rámci bezpečnostní politiky a v součinnosti mezi ministerstvy vnitra konkrétních evropských států, do značné míry mimo půdu Evropského parlamentu. Snaha o vzájemnou provázanost obou tendencí, tedy integrace uvnitř a vymezení navenek, pak spolu s rostoucími obrannými postoji vůči mimoevropské imigraci vyústila v rámci evropského integračního procesu do sbližování základních pozic národních přístupů. Při rostoucí propustnosti a konečném otevření hranic v rámci jednotného vnitřní-

ho trhu stála na mezinárodní a nadnárodní úrovni v popředí zpočátku pouze obrana proti mimoevropskému přistěhovalectví. Konkrétní rámcové podmínky evropské migrační a utečnické politiky získávaly oproti tomu jasnější obrysy teprve poté, co krátce před přelomem století vstoupila v platnost amsterodamská smlouva.

2. Ve vztahu k imigrantským skupinám můžeme pozorovat, že charakteristiky cizosti, jinakosti či výlučnosti, vnímané v duchu kulturní odlišnosti, které se dosud uplatňovaly především v kontinentálním rámci, se rovněž obracejí navenek, do mimoevropských oblastí, a to často s eurorasistickými konotacemi. Jestliže v šedesátých letech 20. století byli migrující pracovníci z jižní Evropy – o koloniální a postkoloniální migraci ani nemluvě – ve střední, severní a západní Evropě ještě mnohdy chápáni jako „cizinci“, potom v sedmdesátých letech to již o Jihoevropanech platilo stále méně, zato však mnohem častěji o Turcích. V osmdesátých letech 20. století se dostala do popředí averze vůči rostoucí imigraci uprchlíků a žadatelů o azyl ze zemí „třetího světa“. Zatímco Evropská společenství srůstala v Evropskou unii a připravovala omezené rozšíření na východ, posouvaly se v rámci vznikající „pevnosti Evropa“ dělící čáry a obranné postoje směrem ven, nejen u migrační politiky, ale rovněž v kolektivní mentalitě.

3. V přístupu k tématu migrace se leckdy projevoval výrazný rozpor mezi populistickým bitím na poplach, dramatizováním a skandalizací této problematiky v politických a publicistických diskusích a pragmatickým administrativním řešením imigračních a integračních procesů. Na jedné straně se vedly spory o obranná opatření proti domněle již probíhajícímu nebo alespoň hrozícímu masovému přistěhovalectví, které živily politickou a publicistickou diskusi o „pevnosti Evropa“ a baštách proti migraci, jež byla chápána jako ohrožení, na straně druhé zůstávaly hranice otevřeny relativně vysokému počtu imigrantů, což vyplývalo z hospodářských a společenských zájmů přijímajících zemí (pracovní a menšinová migrace) nebo jejich imigrantských populací (slučování rodin) a v omezeném rozsahu i z humanitárních důvodů (uprchlíci, žadatelé o azyl). Přitom nepočítáme nejrůznější formy migrace, která

sice rovněž podléhala kontrole, ale nepředstavovala bezpečnostní problém, například migrace elit a zámožných vrstev nebo cesty za studiem či kvalifikací.³

Obecně nalézáme v politických a mediálních diskusích nápadné rozdíly mezi realitou a jejím vnímáním. V devadesátých letech 20. století byly ještě nejsilnější ty imigrantské populace, které vzešly z koloniálního a postkoloniálního přistěhovalectví nebo z evropské pracovní migrace, přičemž jejich rozsah v hostitelských zemích díky přirozenému přírůstku a slučování rodin dále rostl. Přesto v mnoha přijímajících zemích převládal v diskusích o migraci problém azylantů, jejichž počet byl mnohem nižší, a obavy z nového „stěhování národů“ ze zemí „třetího světa“, které se vyskytovalo pouze v „migračních scénářích“ a v předkládaných chmurných vizích budoucnosti. Strach z hromadného stěhování z východní Evropy se v rozdělené Evropě za studené války ještě neobjevoval. Obranné postoje vůči mimoevropské masové migraci a především vůči azylové migraci byly však výrazně patrné již v době, kdy konec studené války otevřel téma stěhování z východu na západ jako druhou velkou hrozbu.

Konec studené války nastal v roce 1989 otevřením železné opony. Ve vnějším průběhu událostí přitom téma migrace nehrálo jen symbolickou úlohu. Druhého května 1989 prostríhali maďarští vojáci průchody v drátěných zátarasech na hranicích s Rakouskem a uvolnili tak cestu na Západ pro občany NDR, kteří přijeli do Maďarska a chtěli se vystěhovat. O něco později odjížděli z ČSSR v uzavřených vlacích napříč vlastní zemí (což byla podmínka vlády NDR) směrem na západ, občané NDR, kteří uprchli na půdu pražského velvyslanectví SRN („uprchlíci z ambasády“). Zhroucení režimu SED pod tlakem pokojné revoluce občanů NDR a otevření země na západ, aniž by došlo k intervenci SSSR, bylo signálem konce studené války a současně urychlilo proces, který se v mnoha ohledech řídil vlastní dynamikou a vyústil v rozpad „východního bloku“.

Migrace z východu na západ přivedla koncem 19. a počátkem 20. století miliony vystěhovalců za Atlantik, ale v jejím rámci přicházely každoročně také statisíce migrujících pracovníků do střední a západní Evropy. K tomu se přidala značná

část z více než dvaceti milionů osob, které byly od konce první světové války do konce čtyřicátých let 20. století postiženy nuceným přesídlením v důsledku hraničních změn či následkem vyhnání. Studená válka omezila migraci ve směru východ-západ a přičinila se na Západě o ztlumení tradičních obav z tohoto pohybu. Železná opona byla na Západě kritizována jako ideologicky motivovaná hráz „říše zla“ (R. Reagan) proti přitažlivému vlivu svobody.

Když se tento limes studené války koncem osmdesátých let 20. století rozpadl, ukázalo se, že byl také přehradou proti migraci z východu na západ. Otevření hranic, krize a rozpad Sovětského svazu, revoluční změny, napětí a konflikty uvnitř jeho bývalých členských států i mezi nimi, od let 1991/92 pak navíc i krvavý výbuch násilí v jugoslávském mnohonárodnostním státě, to vše způsobilo v letech 1989–1992 nejmohutnější vlnu masové migrace ve východní Evropě a z východní Evropy od dob útěků a nucených přesunů za druhé světové války a během poválečných let. Po ukončení permanentního výjimečného stavu a ideologického, politického, ekonomického, ale také „migračního“ rozdělení Evropy se s ohledem na migrace východ-západ vrátil do Evropy určitý strach z normality.⁴

Zdalo se, že společným výsledkem komplexních faktorů, určujících migrační děje v potenciálních výchozích zemích, nejprve ve směru jih-sever, později východ-západ, a popisovaných již mnohokrát s různými akcenty, je „migrační tlak“ vyvíjený na Evropu, který výrazně vzrůstá od konce osmdesátých let 20. století. Apokalyptický automatismus obávaného „zaplavení“ Evropy „novým stěhováním národů“ ovšem existoval spíše v představách Evropanů než ve skutečných migračních dějích na východě či na jihu. Došlo sice k mohutným migračním pohybům, avšak nikoliv do Evropy, nýbrž na východě a především na jihu zeměkoule, kde občas právě ty nejchudší sousední země musely přijímat skutečné „záplavy“ uprchlíků, nemluvě již o ohromném počtu „vnitřních uprchlíků“ v rámci jedněch státních hranic či rozsáhlé migrace z venkova do měst (V/4).

V diskusích o „migračním tlaku“ vyvíjeném na Evropu zůstala sporná otázka, zda a do jaké míry byla skutečnost, že

k masové imigraci z východu a z jihu v závěru 20. století nako- nec nedošlo, také výsledkem uzavření „pevnosti Evropa“ vůči oběma migračním směrům a především pak cíleného omezo- vání, resp. přerušení řetězové migrace. S tím byla úzce spjata i otázka, do jaké míry je takovéto uzavření udržitelné bez migračně orientované rozvojové politiky nebo rozvojově orien- tované migrační politiky.⁵ Nespornou skutečností přitom zůstá- vá, že některé země Evropy zasáhlo přijímání migračních proudů východ-západ, ale také jih-sever nesrovnatelně silněji než jiné. Ve vztahu k migraci jih-sever to v evropském Středo- moří platilo od osmdesátých let 20. století především pro Itálii (IV/2). V severnější části Evropy to bylo ve vztahu k migraci východ-západ v první řadě Německo s ohromným nárůstem (v absolutních číslech) před Švýcarskem a Rakouskem, neboť po otevření železné opony se Německo, podobně jako Rakous- ko, opět ocitlo ve své historické, geografickou polohou určené roli coby tranzitní země, resp. mostu mezi Východem a Zápa- dem a středoevropské přestupní stanice mezinárodních migračních procesů.

Již vzápětí po otevření železné opony se znovu objevily evropské a především německé obavy ze „záplavy“ hrozící z východu, v nichž se mísily nové aspekty s jinými hledisky, mnohdy již velmi starého data. Tyto projekce se někdy opíraly o ukvapené vědecké nebo populárně vědecké „migrační scéná- ře“, v jejichž podání byl člověk jen Homo oeconomicus bez státní příslušnosti, tedy bez vlasti, případně jen hominidní, ekonomicky spekulující Animal rationale migrans, kterého přímo magneticky přitahuje relativně bohatá Evropa. Za těmi- to představami však nestály pouze poplašné vize Západu, ale také politicko-demografické prezentace migračních perspektiv na Východě, které měly posloužit jako pohružka při vymáhání hospodářské pomoci.

Francouzský demograf C. Chesnais tak například počítal pro období 1992–1995 celkem se 4–5 miliony osob, které ode- jdou z území zaniklého Sovětského svazu na Západ. J. Rechetov ze sovětského ministerstva zahraničí oproti tomu vycházel pro stejné období již ze 4–6 milionů osob ročně, zatímco diplomat a zástupce ředitele „Novostí“ V. Miljutěnko měl

dokonce představu o 7–8 milionech osob ročně, případně o 25–30 milionech do roku 1995. B. Chorev z moskevské Lomonosovovy univerzity zas předpovídal do roku 1995 migraci z východu na západ v rozsahu 40 milionů osob, A. Višněvskij z Vědecké rady pro sociální rozvoj při Radě ministrů Sovětského svazu dokonce v rozsahu 48 milionů do roku 1995, což obnášelo celou šestinu celkové populace.⁶ Obávané „nové stěhování národů“ bylo ze strany eventuálních výchozích zemí stále častěji používáno více či méně strategicky – jako jakási migrační pohružka v diskusi o prominutí úroků, o hospodářské pomoci či o světových ekonomických problémech. Polský ministerský předseda nevyklučoval, že při nedostatečné hospodářské pomoci by se miliony nezaměstnaných Poláků mohly dát na pochod západním směrem a naznačoval, že by případně mohl otevřít hranice své země na východě i na západě, „aby uprchlíci z Ruska mohli pokračovat v cestě do Spolkové republiky“. Na ruské straně se zase otevřeně spekulovalo o tom, že intenzita migrace na západ by po zavedení volného pohybu mohla záviset pouze na kapacitě tiskáren cestovních pasů. K hrozivým vizím z východu se přidávaly otevřené hrozby z jihu, například z úst senegalského prezidenta Abdou Dioufa při interview pro francouzský deník „Le Figaro“, v němž navo- zoval vysloveně fantastický obraz zašlých dob: Evropa prý musí Afriku ekonomicky podporovat mnohem silněji než dosud, „jinak vás převálcují hordy jako ve středověku“.⁷

Většina krátkodobých a střednědobých prognóz či modelových výpočtů týkajících se imigrace do Evropy se ukázala jako nesprávná, hrubě zjednodušená nebo dalece přehnaná. Existence mohutných migračních potenciálů na východě byla sice nesporná, avšak masová migrace zůstala omezena na východní regiony. V rámci migrace mezi východem a západem, která se brzy zpřehlednila, narůstala až do konce devadesátých let 20. století forma dočasné migrace, resp. dojíždění za prací na úkor trvalého vystěhovalectví.⁸ Různě formulované obavy či výhrůžky v xenofobním „reji strašidel“⁹ a zkušenosti s reálnou imigrací (byť i v rozdílné intenzitě) ovšem v evropských cílových zemích obecně posilovaly vnímání migrační politiky jakožto bezpečnostní záležitosti.

Nejznámějšími událostmi v tomto období se počátkem devadesátých let staly krvavé excesy vůči cizincům v Německu, které v letech po ukončení studené války zasáhla zdaleka nejsilnější vlna imigrace.¹⁰ Tyto útoky se zaměřovaly za prvé proti žadatelům o azyl ze zemí „třetího světa“ a z východní Evropy – tady se od poloviny osmdesátých let 20. století zcela obrátil poměr co do geografického zastoupení. Zatímco v roce 1986 pocházelo ve Spolkové republice ještě 74,8 % žadatelů o azyl z oblastí „třetího světa“, v roce 1993 jich přišlo již 72,1 % z Evropy, především východní. Příčinou nebylo jen otevření železné opony a krizový vývoj ve východní Evropě, ale také obranná opatření proti „uprchlíkům před chudobou“ přicházejícím ze zemí „třetího světa“, která byla přijata již před ukončením studené války. Za druhé pak zmíněné útoky směřovaly proti menšinám z východní Evropy (němečtí vystěhovalci, Židé, Romové), kteří tu zčásti rovněž žádali o azyl (Romové). A za třetí též proti uprchlíkům a vyhnaným osobám z bývalé Jugoslávie, jichž Německo počátkem devadesátých let 20. století přijalo více než všechny ostatní státy EU dohromady (V/3). K tomu se přidávala další zátěž plynoucí z procesu sjednocování Německa, který sám o sobě vyvolal mohutnou, od spojení obou států v říjnu 1990 již vnitroněmeckou migrační vlnu z východu na západ. V jejím rámci přešlo od roku 1989 do března 1992 na západ více než 800 000 osob, to znamená více než 5 % obyvatelstva bývalé NDR.

Kromě toho zmíněné migrační scénáře, případně migrační pohružky, týkající se stěhování z východu na západ, většinou počítaly s Německem jako s určitou záchytnou a přepouštěcí nádrží pro očekávaný příval „proudu z východu“. Například basilejský výzkumný ústav Prognos počítal v roce 1992 pro západní Německo vzhledem k vývoji tamějšího trhu práce s dalším přesunem 1,4 milionu východních Němců do konce devadesátých let 20. století a do roku 2010 „i při restriktivní azylové politice“ s příchodem, resp. průchodem asi 17 milionů osob z východní Evropy, z nichž prý ovšem dvě třetiny Německo opět opustí.

Švýcarsko a Rakousko své hranice pro žadatele o azyl z východní Evropy v letech 1990/91 již uzavřely – Švýcarsko rov-

něž pro řadu hlavních výchozích zemí ve „třetím světě“ (IV/4). Oproti tomu v Německu, kde stranické spory ochromovaly politickou akceschopnost a podněcovaly rozvášněnou veřejnou diskusi, se počty imigrantů rapidně zvyšovaly. V letech 1989–1992 byl v Německu napočítán zhruba milion uchazečů o azyl (1 008 684 osob). Souběh různých, početně narůstajících imigračních proudů, který provázely obavy (živené migračními scénáři a hrozbami) z jejich dalšího rozšiřování, v Německu tyto vize „záplavy“ z východu zdánlivě potvrzoval. Pověřenci pro práci s cizinci, lidé z praxe a kritičtí badatelé v diskusích marně poukazovali na skutečnost, že mnoho žadatelů o azyl, uprchlíků i dalších cizinců Německo každoročně zase opouští. Demografické argumenty se nedokázaly vypořádat s každodenní zkušeností de facto rostoucí frekvence setkávání se stále novými cizinci, což mnozí pocítovali jako hrozbu. Vláda a opozice se mezitím vzájemně obviňovaly, že brání zvládnutí migrační situace, vykreslované v katastrofickém volání o pomoc „S.O.S.“ („Člun je již plný!“). Protiazylová argumentace se přitom často pohybovala v uzavřeném kruhu. Zpravidla bývalo asi jen 5 % žadatelů uznáno za „politicky pronásledované“ v užším smyslu a bylo jim proto přiznáno právo na azyl. Představy šířené politiky a médii že odmítnutých zbylých 95 % žadatelů představuje „ekonomické uprchlíky“, byly demagogické. Ukázaly se jako blamáž již vzhledem ke skutečnosti, že značné části žadatelů a jejich rodinným příslušníkům musela být přes odmítnutí azylu z různých důvodů poskytnuta ochrana před odsunutím nebo jim musel být ve smyslu nadřazeného práva přiznán statut uprchlíků – což bylo ovšem opět vykládáno jako selhání státu při „důsledném odsunu“.

Takto vypadalo pozadí proticizineckých výtržností, vycházejících z rostoucích obav a agresivity ve sjednoceném Německu počátkem devadesátých let 20. století. K prehistorii této krize však patří rovněž nevyjasněné problémy imigrace a integrace v „přistěhovalecké zemi proti vlastní vůli“, která jako stát národního blahobytu a sociálního zabezpečení praktikovala pragmatické sociální začlenění imigrantů, slovně však setrvala při demonstrativním odmítání faktu, že by byla nebo se mohla stát „přistěhovaleckou zemí“. Nakonec bylo zřejmé, že bezmocné uchylování se k pokusům „dementovat“ realitu fak-

tické přistěhovalecké situace, kterou již dlouho nebylo možné přehlížet, je pouze rubem chybějící společensko-politické koncepce v imigračních otázkách. Narůstaly sociální obavy, iritace a frustrace nad neexistencí takové politiky ve zcela jasné imigrační situaci, hmatatelné v každodenním životě, přesto však politicky prohlašované za neexistující. Tyto stavy se vybíjely v agresi vůči „cizincům“ a těm, kteří za ně byli považováni nebo prohlašováni. „Dole“ narůstal strach z cizinců, „nahore“ strach z občanů jako voličů. Spojení strachu „zdola“ s bezradností „shora“ přispělo rozhodujícím způsobem k první krizi důvěry ve sjednoceném Německu. Krátkou dobu dokonce hrozila přerůst v krizi parlamentního demokratického systému a přiměla spolkového kancléře Kohla, aby na podzim 1992 mluvil o „stavu nouze“ a o změně azylového práva bez ohledu na parlament, což opět vyvolalo krátkou vzrušenou debatu o „přípravách státního puče“ ze strany konzervativně-liberální vlády.

Obavy a nepřátelství ve vztahu k cizincům nebyly žádným specifickým „německým“ problémem. Existovaly i v jiných státech EU, dokonce i v těch, které byly náhlým vzestupem imigrace na konci osmdesátých a počátkem devadesátých let 20. století zasaženy výrazně méně nebo – jako Velká Británie – prakticky vůbec. Excesy v Německu vzbudily světový ohlas také proto, že ve zpravodajství se hledaly známky ožívání nacionálního socialismu v jiné podobě. Proticizinecké hnutí však nevycházelo – a proto bylo zvláště nebezpečné – přímo z pravicově radikálních odštěpeneckých skupin. Vzešlo z řad obyvatelstva a neučinili mu přítrž politici ani policie, ale občanský tlak většiny, rozhořčené výtržnostmi. Nespočetné iniciativy proti nesnášenlivosti vůči cizincům, proti násilí a toleranci násilí i celostátní demonstrace se známými „řetězy svíček“ izolovaly pachatele a zbavily je představy, že jednájí jako zástupci mlčící většiny. Tohle všechno přimělo jednoho kritického pozorovatele k poznámce, že člověk by mohl získat dojem, jako by se Německo skládalo „jen z pyromanů. Jedni házejí zápalné nálože, druhí chodí se svíčkami.“¹¹

Výsledkem politických bojů o zaměření migrační politiky byl improvizovaný „azylový kompromis“, přijatý pod silným tla-

kem v prosinci 1992 vládními stranami CDU/CSU a FDP spolu s opoziční stranou SPD (proti vůli stran Spojenectví 90/Zelení a PDS), který se v roce 1993 stal zákonem. „Azylový kompromis“ ve skutečnosti daleko přesahoval azylovou problematiku a byl rozsáhlým restriktivním „migračním kompromisem“, který zahrnoval i omezení imigrace obyvatel německého původu podle zákona „Kriegsfolgenbereinigungsgesetz“ („zákon o napravení [kompenzaci] následků války“), srv. V/2. Touto reformou se do německého práva dostala i klauzule o zemi prvního azylu a z hlediska obranné strategie ještě mnohem účinnější doktrína „safe country“, která byla zčásti praktikována již předtím.¹² Od této doby již v zásadě nemohla v Německu dostat azyl žádná osoba, která pocházela ze země, kde se „nevykytovalo pronásledování“ nebo která přicestovala přes „bezpečné třetí státy“ – a těmi se Německo jednostrannými prohlášeními beze zbytku obklopilo. Spolková republika není od tohoto okamžiku pro uprchlíky hledající azyl v podstatě dostupná legální pozemní cestou, to znamená prostřednictvím vstupního víza. Zbývá jen neoficiální, resp. ilegální vstup do země. To jen podnítilo další konjunkturu mezinárodních převaděčských organizací (V/4). Letecká cesta, využívaná jen v nepatrném měřítku (asi 5 %), měla zase vzhledem k nákladnosti do značné míry selektivní sociální funkci (IV/4). Tento vstup ostatně obvykle neznamenal přímou cestu k regulárnímu azylovému řízení, ale vedl zpravidla ke zkrácenému řízení v exteritoriálním tranzitním prostoru, především na letišti ve Frankfurtu nad Mohanem, v němž se rozhodovalo o odsunu nebo o zahájení řádného řízení.¹³

Do let 1992/93 mělo Německo v evropském měřítku nejliberálnější azylové právo a současně nejrestriktivnější azylovou praxi, která měla omezit jeho aplikaci. Restriktivní reforma z roku 1993 přizpůsobila příznivé proimigrační azylové právo odmítavé protiimigrační praxi a současně ho redukovala na evropské standardy. Německé restriktce šly ovšem ještě dál a přinutily ostatní evropské státy, aby rovněž přizpůsobily svá restriktivní opatření, pokud se chtěly vyhnout přesměrování azylantů na své území. Tyto a další legislativní, judikativní a administrativní řetězové reakce by v integrující se evropské

negativně obranné koalici samy o sobě ovšem sotva vedly k nadnárodním obranným koncepcím přesahujícím bilaterální a mezinárodní dohody o bezpečnostní politice. Rozhodujícími hnacími silami byly nakonec tlaky vynucující si při integraci a současném uzavírání EU rozhodnutí spojená s utvářením jednotného vnitřního trhu. Na pozadí výrazně rostoucího přistěhovalectví do Evropy koncem osmdesátých a počátkem devadesátých let 20. století a současného odbourávání vnitřních hranic v průběhu integračního procesu se po ukončení studené války urychleně pokračovalo v uzavírání „pevnosti Evropa“ vůči nežádoucí imigraci zvenčí.¹⁴

Právní vývoj devadesátých let 20. století měl své kořeny v dějinách EHS, které započaly Římskými smlouvami v roce 1957 a jejichž konečný cíl v Evropské unii vyjadřoval Jednotný evropský akt (JEA) z roku 1986: vytvoření společného vnitřního trhu do 31. prosince 1992. Tím začaly v roce 1986 politicky vzájemně propojené procesy vnitřní integrace států ES/EU a jejich uzavírání navenek. Právní vývoj v rámci obou těchto procesů ovšem probíhal do značné míry odděleně, neboť utváření vnitřního trhu se odehrávalo v rámci ES/EU, zatímco uzavírání navenek bylo věcí jednání ministrů vnitra a spravedlnosti jednotlivých států ES/EU na bilaterální a multilaterální úrovni. Teprve Maastrichtská (1992) a Amsterodamská smlouva (1997) převedly vízovou politiku (Maastricht) a azylovou politiku (Amsterdam) z kompetence jednotlivých států na úroveň EU. Tím byl učiněn rozhodující krok k „zespolečnění“ azylového práva, tedy k jeho aplikaci na úrovni EU.¹⁵

Základními tendencemi tohoto dvoukolejného vývoje byla stále vyšší volnost pohybu při zabezpečení sociálních jistot pro občany ES/EU v rámci jednotného vnitřního trhu a současné omezování imigrační svobody pro obyvatele „třetích států“ nenáležících k ES/EU. Uvnitř šlo o přizpůsobování sociálních standardů směrem „dolů“ nebo „nahoru“, ve vztahu navenek se pak jednalo o otázku, které překročení hranic se má považovat za žádoucí, přípustnou nebo z hlediska bezpečnosti irelevantní imigraci a které za nežádoucí, a to včetně příslušných postupů, s výjimkou již zmíněného „liberálního paradoxu“ (J. Hollifield), podle něhož humanitární a mezinárodněprávní

závazky (například Ženevská úmluva o uprchlících, Evropská konvence na ochranu lidských práv a základních svobod) bez-
tak brání úplné izolaci. Podívejme se nejprve poněkud
podrobněji na tento dvoukolejný vývoj integrace a uzavírání
a posléze na takto vymezené rámcové podmínky imigrace do
Evropy v devadesátých letech 20. století.

Na základě Římských smluv (1957) byla státním příslušní-
kům (nejdříve šesti) členských států EHS od roku 1968 zaruče-
na svoboda pohybu spojená s volbou bydliště a zaměstnání.
Proto se zastavení nábory pracovních sil a imigrační omezení
přijata počátkem, resp. v polovině sedmdesátých let týkala
států evropského Středomoří jakožto východiště pracovní
migrace jen v menší míře, ba nakonec vůbec ne, vzhledem
k jejich postupnému začlenění do ES. Působnost těchto exklu-
zivních opatření se nadále zaměřovala jen na třetí státy. Cílem
Jednotného evropského aktu z roku 1986, který vstoupil v plat-
nost v roce 1987, bylo vedle podpory integračního procesu
a hospodářského růstu odbouráním vnitřních hranic také
uskutečnění „čtyř svobod“, a to volného pohybu osob, služeb,
zboží a kapitálu. Zřízením jednotného vnitřního trhu bylo
dosaženo dalekosáhlého zrovnoprávnění cizinců z jiných zemí
ES („stejně zacházení jako s tuzemci“), které obsahovalo nejen
volnost pohybu při volbě bydliště a pracoviště pro občany států
ES, ale také ochranná ustanovení pro takto migrující pracovní-
ky. Nebyla tím ovšem ještě vytvořena všeobecná úprava platná
pro všechny občany ES, tedy i pro studenty a rodinné přísluš-
níky zaměstnanců. Úplnou svobodu pohybu osob umožnila až
realizace Amsterodamské smlouvy v roce 1999, která definitiv-
ně odstranila kontroly na vnitřních hranicích.¹⁶

Do konce roku 1992 však bylo dosaženo svobody služeb,
které bylo nyní možné nabízet v rámci celé EU. To ovšem také
znamenal, že například britský stavební podnikatel mohl
posílat své dělníky na stavby v Berlíně, stejně jako portugalský
podnikatel své pracovní čety na stavbu trasy TGV do Francie.
Oba podnikatelé takto sice regulérně prodávali své služby, ale
současně provozovali nepřímý mzdový dumping, protože pro
jejich zaměstnance platilo britské nebo portugalské právo,
nikoliv německé nebo francouzské, které dělníkům nabízí

vyšší mzdové tarify a od zaměstnavatelů požaduje vyšší sociální odvody. Výsledkem bylo stlačování mezd, domácí zaměstnavatelé byli nuceni zaměstnávat zahraniční levné pracovní síly a rostl počet domácích nezaměstnaných. Tomu má čelit „směrnice o vysílání pracovních sil“, přijatá v roce 1997 a platná od roku 1999, která předpokládá všeobecné minimální mzdy, ovšem těžko může vyřešit problém zdánlivě samostatných „sebevykořisťovatelů“ ze zemí EU, kteří v cílové zemi vystupují jako zaměstnavatelé a zaměstnanci v jedné osobě.¹⁷

Mnohem problematičtější než úprava otázek mezinárodní migrace uvnitř ES/EU byl problém přístupu do tohoto prostoru zvenčí. Pohraniční a vstupní kontroly jsou klasickými projevy státní suverenity a ve státech ES/EU vyústily do osmdesátých let 20. století do výrazně diferencovaných vstupních opatření. Vytvoření společného trhu otevřením vnitřních hranic způsobilo ztrátu kontroly, což se podle názoru ministrů příslušných pro vnitřní bezpečnost muselo kompenzovat zostřením kontrol na vnějších hranicích, zvláště když imigrace zvenčí, týkající se především azylové oblasti, od poloviny osmdesátých let 20. století výrazně vzrostla. To stálo v pozadí utváření nástrojů Schengenské dohody (Schengen I, 1985), příslušné prováděcí dohody (Schengen II, 1990) a Dublinské smlouvy z roku 1990. Tyto dohody byly výsledkem mezivládní spolupráce ministerstev vnitra a spravedlnosti mimo vlastní integrační proces ES/EU.¹⁸

Komplementární prvky ke zrušení kontrol na vnitřních hranicích představovala vyrovnávací opatření k udržení stejné vysoké úrovně bezpečnosti vyjmenovaná v Schengenské dohodě z roku 1985. Smluvní státy (Benelux, Francie, Německo) se mimo jiné zavazovaly, že přeloží své vstupní kontroly na vnější hranice ES/EU, sjednotí úpravy pro udělování víz i vstupní podmínky a učiní opatření proti ilegálním vstupům do země. Teprve v roce 1990 byly všeobecné cíle tohoto pracovního programu doplněny o prováděcí dohodu (Schengen II), která sice v roce 1993 vstoupila v platnost pro celou EU, ale teprve 26. března 1995 byla realizována na území Belgie, Francie, Lucemburska, Německa, Nizozemska, Portugalska a Španělska. Dublinská smlouva z roku 1990, která byla ve svých úpra-

vách azylového práva identická se smlouvou Schengen II, měla především zabránit vícenásobnému podávání žádostí o udělení azylu („asylum shopping“). Každá osoba hledající azyl směla napříště podat jen jednu žádost v jediné zemi ES/EU, přičemž zamítnutí takové žádosti mělo platit i pro všechny ostatní země ES/EU. Aplikace této smlouvy byla ovšem od počátku problematická, neboť v každém ze signatářských států platilo jiné azylové právo a tomu odpovídající odlišná praxe. Při rozhodování o azylu to mohlo vést k diferencím v rozpětí 1:100, uvědomme-li si, že například ve Velké Británii bylo v roce 1990 pozitivně rozhodnuto 0,7 % azylových žádostí Tamilců, ve Francii však plných 70 %.

Realizaci dohody komplikovaly ovšem i politické problémy, například nedostatečná ochota Dánska či Velké Británie přenést na ES kontrolu vstupu u osob přicházejících na jejich území ze třetích států. Podle názoru Velké Británie platila svoboda pohybu pouze pro ty, kdo pocházeli ze zemí ES/EU. Rovněž Francie setrvala do roku 1996 z důvodů vnitřní bezpečnosti na provádění vlastních hraničních kontrol. K tomu přistupovaly kompetenční spory s Komisí Evropských společenství (později Evropskou komisí), která se od roku 1986 považovala za příslušnou v otázkách migrace, zatímco státy trvaly na vlastní suverénní kompetenci v rozhodování o této oblasti. Institucionální diverzifikace, kompetenční zmatek a rozdílná stanoviska států přispěly k tomu, že smlouvy vstoupily v platnost až dlouho po jejich podepsání – „Schengen II“ až v roce 1995, „Dublin“ až 1997. Komise ES/EU, Evropský soudní dvůr a Evropský parlament hrály tudíž ve věci migrace až do konce devadesátých let pouze druhořadou až zanedbatelnou roli.

Maastrichtská smlouva založila v roce 1992 Evropskou unii, která stojí na třech pilířích. První pilíř tvoří Evropské společenství, které zahrnuje Evropské společenství uhlí a oceli (Montánní unie), Evropské hospodářské společenství (EHS) a Evropské společenství pro atomovou energii (EURATOM). Platí tu nadnárodní rozhodovací mechanismy. Záležitosti druhého (společná zahraniční a bezpečnostní politika) a třetího pilíře (spolupráce v oblasti vnitřních věcí a justice) se rozho-

dují na mezivládní úrovni. Úpravy dotýkající se migrace jsou vesměs obsaženy v prvním a třetím pilíři, proto bylo například možné vyhlásit seznam států s vízovou povinností jako nařízení EU. Na londýnském summitu „imigračních ministrů“ byla v listopadu a prosinci 1992 navíc přijata rozhodnutí o „zjevně neoprávněných žádostech o azyl“, o „jednotné koncepci“ ve vztahu k třetím přijímajícím státům a k zemím původu, v nichž nehrozí pronásledování. Nešlo sice o smlouvy mezinárodního práva, ale od Maastrichtské smlouvy tu byla možnost na základě jednomyslného usnesení rady „zspolečenštit“ oblasti národní politiky, to znamená převést je do oblasti práva EU. Kromě toho bylo nyní možné v oblasti migrace přijímat stanoviska, dohody a opatření s platností pro celou EU. Témata projednávaná předtím v ad hoc ustavené skupině k imigraci, která byla zodpovědná ministerstvům vnitra, byla vesměs zahrnuta do třetího pilíře EU a prohlášena za věc společného zájmu. Patřila sem mimo jiné azylová politika, předpisy o překračování hranic, imigrační politika a politika vůči třetím státům včetně potírání ilegální imigrace a pobytů.

Po tomto mezistupni na cestě k „zspolečenštění“ azylového a imigračního práva následovala Amsterodamská smlouva z roku 1997, s jejímž uvedením v platnost od května 1999 byl obsah Schengenské dohody, projednávaný dosud mimo ES/EU, přijat do práva EU a celá oblast vízové, azylové a imigrační politiky byla takto převedena z mezivládní spolupráce (3. pilíř) do kompetence Unie (1. pilíř). Smlouva byla politické veřejnosti představena jako velký krok vpřed na cestě k evropskému „prostoru svobody, bezpečnosti a práva“. Jejím rubem bylo společné uzavírání vůči nežádoucímu přistěhovalectví zvenčí, přičemž rozhodování o seznamech států s vízovou povinností a bez ní bylo napříště vázáno na rozhodnutí kvalifikované většiny. Vcelku byl právní vývoj devadesátých let 20. století až do doby, kdy v květnu 1999 nabyla platnost smlouva z Amsterodamu, dlouhým a mnoha problémy zatíženým procesem sjednocování azylových a imigračních právních úprav jednotlivých členských států. V popředí zůstávaly pohraniční kontroly, boj s kriminalitou a obrana před nežádoucí imigrací. Vedle toho tu byly některé problematické úpravy, například

koncepce „bezpečných třetích států“ a „zjevně neoprávněných žádostí“. Obojí patrně odporovalo ustanovením Ženevské konvence o uprchlících a evropské konvence o ochraně lidských práv a mohlo vést k určitému „spolčení mezi přijímajícími a pronásledovatelskými státy“ na úkor uprchlíků.¹⁹

Cesta ke společnému azylovému a imigračnímu právu Evropské unie²⁰ byla na přelomu století ještě dlouhá. Usměrnování, omezování a zákazy však v devadesátých letech již dávno ovlivňovaly obraz migrace ze třetích států do evropských zemí ES/EU.

Prvním migračním proudem, který přes veškeré snahy o omezení zůstával trvalý a stabilní, byla řetězová migrace při slučování rodin, přičemž rodina mohla být chápána v širším nebo užším pojetí. Příchod rodinných příslušníků se v Evropě pomalu stává jednou z nejdůležitějších imigračních forem, podobně jako je tomu již dávno ve Spojených státech. Při celkové redukci vstupů do země se rozvíjí stále více na úkor ostatních imigračních skupin, neboť se týká výhradně těch osob, které mají úzké napojení na cílovou zemi, případně ho hodlají samy navázat („sňatková migrace“) nebo získat pro své děti na základě místa narození („porodní migrace“). Druhá velká vstupní oblast zahrnuje tradičně zvýhodněné migrační vazby, zčásti ještě v podobě postkoloniální imigrace, od otevření železné opony pak především ve formě „etnické“, případně menšinové migrace v souvislosti s migračními pohyby z východu na západ.

Třetí oblast tvoří mezinárodní a globální pracovní migrace, v jejímž rámci lze rozlišit dva okruhy – úplně nebo relativně velmi „vysoko“ probíhá migrace expertů a elit a úplně nebo relativně hluboko „dole“ pak stojí mnohdy časově omezené pobyty určitých skupin pracovníků v některých profesních oblastech.

Na vrcholu socioprofesní pyramidy stojí vedoucí elity, zpravidla vykazující beztak vysokou mezinárodní a globální mobilitu, která je považována za politicky bezproblémovou, resp. z hlediska migračních kontrol irelevantní. V devadesátých letech v této oblasti výrazně vzrostla tržně orientovaná mobilita techniků, obchodníků a manažerů podniků s mezinárodní působností či manažerů nadnárodních koncernů. Vedle

mimoevropské mobility evropských odborných a vedoucích sil přibýlo pracovních pobytů mimoevropských pracovníků ve velkých evropských hospodářských oblastech a metropolích. Pokud jim bránila imigrační omezení nebo zákazy nábory, dostávalo se jim zpravidla povolení na žádost zaměstnavatelů, a to cestou výjimek či zvláštních opatření. Současně vzrostla mezinárodní mobilita elit v rámci sjednocujícího se Evropského hospodářského prostoru. Ochota k neomezené, tedy nejen mezinárodní, ale vysloveně globální mobilitě se stala od osmdesátých let a především v devadesátých letech samozřejmým předpokladem profesního a sociálního vzestupu na vedoucí pozice nadnárodních koncernů, které disponovaly příslušnou strukturou vedoucích úrovní a vlastním celosvětovým trhem práce tvořeným globální sítí filiálék.²¹

Po otevření železné opony začaly evropské podniky ve znamení globalizace výroby, odbytu i personálního řízení rychle rozšiřovat svou působnost. „Západoevropští“ ekonomičtí a techničtí odborníci nebo vedoucí pracovníci přitom po odstranění dělící čáry mezi společenskými systémy působili ve větší míře také ve východní Evropě. Na druhé straně bylo možné pozorovat zvýšený odchod technických expertů na západ („brain drain“), což brzy zpřoblematizovalo ekonomickou budoucnost „reformních států“. Do oblasti migrace elit patří ovšem i mezinárodní mobilita týkající se například umělců a vědců, migrace za vzděláním a kvalifikací i putování personálu ambasad, konzulátů a mezinárodních organizací (ve statistikách obyvatelstva zpravidla nepodchycené).²²

V základně sociální pyramidy pracovní migrace se pohybují pracovníci ze třetích států, kteří dostali v rámci bilaterálních dohod obvykle časově omezené povolení ke vstupu přes vnější hranici EU. Jejich migrace směřuje často do profesních oblastí a pracovních vztahů, pro něž nelze získat domácí pracovníky, dřívější imigranty nebo státní příslušníky jiných zemí EU. Platí to jednak pro sezónní zemědělské práce vázané na určité místo, které jsou někdy dobře placené, předpokládá se však u nich úkolová práce. Tak je tomu například při sklizni květín, vína, chřestů a chmele. Podobná situace je ovšem i v oblasti stavebnictví. V Německu hrají v této souvislosti zvláštní úlohu

dohodou stanovené kontingenty pro kategorie „gastarbeiterů“, „smluvních pracovníků“ a „sezónních pracovníků“ přicházejících v rámci migrace východ-západ. K tomu přistupuje přeshraniční migrace dojíždějících pracovníků a pendlerů, rovněž zvlášť výrazný jev v rámci dočasné migrace z východu na západ. Právě u dočasné, resp. sezónní migrace z východu na západ je vzhledem k podstatně vyšším mzdám běžným jevem přijímání práce pod vlastní kvalifikací nebo neodpovídající alokace na trhu práce. Polský chirurg si může při sklizni ovoce nebo chřestu vydělat v Německu mnohem více než ve svém vysoce specializovaném oboru v Polsku.²³

V některých z pracovních oblastí, o které byl i při vysoké nezaměstnanosti jen nepatrný nebo nulový zájem, se na těchto nejnižších příčkách internacionalizovaného trhu práce ovšem objevila ještě nová forma mezinárodní mobility levných pracovních sil v rámci sjednocené Evropy. V roce 1987 se počet Italů v Německu snížil na pouhých půl milionu, přičemž Itálie se jako nová imigrační země posunula mezi vedoucí ekonomické mocnosti světa. V devadesátých letech 20. století ale počet italských imigrantů (často s celými rodinami) opět výrazně vzrostl. Mnozí z nich pocházeli stejně jako dřívější „gastarbeiteri“ z italského jihu. Nechtěli nebo nemohli již žít z místních mezd a přenechávali dotyčná pracovní místa, většinou v zemědělství, často sezónním pracovníkům ze severní Afriky. Sami si hledali práci na severu Itálie a pokud nebyli úspěšní, pokračovali třeba v Německu – často u Italů nebo německých občanů italského původu, obvykle v gastronomii nebo ve stavebnictví. Mnozí byli donuceni k „práci načerno“ nebo dostávali například od italských subdodavatelů na stavbách pouze takové mzdy jako ilegální pracovní síly z východní Evropy. Počet Italů, pracujících v Německu „načerno“, odhadovala italská odborová organizace pracovníků ve stavebnictví Fillea-CGIL v roce 1997 nejméně na 27 000, přičemž ilegální zprostředkování práce („caporalato“) je rozšířeno především v nových spolkových zemích. Mezi potomky „gastarbeiterské“ populace, kteří již dosáhli sociálního vzestupu, a „novými“ přichozími, kteří začínají opět „úplně dole“, neexistují mimo rámeč pracovního trhu prakticky žádné kontakty.

Čtvrtá velká oblast legální imigrace do Evropy zahrnuje uprchlíky a vyhnance. Jim nabízí sjednocená Evropa stejně jako dříve, ovšem v silně omezeném rozsahu, dvě formy přístupu, a to politický azyl nebo (zpravidla dočasné) pobyty s rozdílným statutem uprchlíka. Azylová imigrace se sice výše zmíněnými opatřeními značně omezila, ale stále ještě zůstala realizovatelná různými, nezřídka neregulárními, případně nelegálními cestami. Vedle toho tu byla ochota k přijímání skupinových uprchlíků, podmíněná však konkrétními událostmi nebo přesněji řečeno katastrofami, případně utečenců před válkou nebo občanskou válkou. Tato ochota platila téměř výhradně ve vztahu k evropským uprchlíkům, v devadesátých letech 20. století tedy především k osobám vyhnaným z bývalé Jugoslávie. Při uzavírání příležitostných dohod, například za balkánské války v roce 1999 (V/3), existovaly značné rozdíly v deklarovaném rozsahu tohoto přijímání a rovněž tu byla častá diskrepance mezi deklarovanou ochotou k přijímání uprchlíků a jejich skutečným přijetím. Závazná úprava na celoevropské úrovni pokrývající i důležitou oblast financování a současně i dlouho vznášený požadavek na „burden sharing“ zůstávaly ale až do přelomu století pouhým požadavkem.²⁴

Kde neexistují žádné „hlavní vstupy“, případně „přední dveře“ a kde i „postranní vchody“ se jeví navzdory veškeré adaptační ochotě migrantů jako nedostupné, tam se ve vyšší míře využívají neregulární, případně nelegální „zadní vrátka“. Po zastavení nábora a po imigračních omezeních z počátku a z poloviny sedmdesátých let 20. století bylo možné pozorovat výrazný vzestup azylové imigrace. Po jejím silném omezení v osmdesátých letech a počátkem let devadesátých pak zase o to vyšší nárůst neregulární, resp. ilegální imigrace a zaměstnávání. Uzavřené cesty se obcházejí – a činili tak i běženci, kteří hledali azyl a neměli přitom šanci legálně se přistěhovat – zčásti regulérním vstupem do země za neregulérním zaměstnáním, zčásti pak ilegální imigrací v užším smyslu. Tento jev v Evropě zasahuje, podobně jako již dříve, především státy evropského Středomoří, avšak již dávno nejen tyto země (IV/2). Podobné jevy najdeme po ukončení studené války i v „reformních“ státech na východě střední Evropy, například

v Polsku, v České republice či v Maďarsku. Spolu s jižní Evropou se staly nárazníkovým, resp. přehradním pásmem pro nevíтанou migraci do západní a severní Evropy.²⁵

Rubem uzavírání Evropy vůči nežádoucí imigraci a stinnou stranou stále nepřehlednějších opatření k omezení vstupu, pobytu a účasti na sociálních výhodách bylo vytvoření nových imigračních a pobytových forem na pomezí mezi legalitou, neregulérním statutem, ilegálností a kriminalitou. Tvořily celou škálu od pravidelné a zdánlivě legální kyvadlové migrace („turisté“, „návštěvy příbuzných“) přes ilegální zaměstnání (např. přes polské hranice do berlínské aglomerace) až k přechodu do „ilegality“ po doručení výzvy k opuštění země nebo po zahájení řízení k ukončení pobytu (vyhoštění). Mohly mít ovšem i podobu „fiktivních sňatků“ smluvených za účelem legalizace pobytu – někdy zprostředkovaných příslušnými „agenturami“ a uzavřených v cizině. Ty mohly následně vést k různým formám závislosti, pokud by například hrozilo, že povolení k pobytu zahraniční partnerky nebo partnera zanikne při rozvodu před uplynutím určité lhůty.²⁶

Cum grano salis můžeme rozlišovat čtyři velké, vnitřně diferencované a zčásti vzájemně se prolínající podoby neregulérní, případně nelegální imigrace:²⁷

V první z nich začíná imigrace legálním vstupem, kdy přistěhovalec přijíždí například jako turista, sezónní pracovník, obchodní cestující, žadatel o azyl nebo uprchlík. Ilegálním se takový pobyt stává překročením povolené doby pobytu bez patřičných dokumentů a přijetím práce bez pracovního povolení („overstayers“, „sans-papiers“), jak tomu bývá především v oblasti evropského Středomoří, avšak i ve Francii. Druhá oblast zahrnuje tajnou ilegální imigraci nebo přechod hranic s padělanými doklady, následný ilegální pobyt a ilegální práci, a to bez jakéhokoliv přihlášení, anebo s registrací na základě zfalšovaných dokumentů. Takto vykonávaná práce si obvykle vynucuje další klamavé praktiky, nehledě na jiné, v ilegalitě často nevyhnutelné přestupky, třeba při najímání bytu pod nepravými údaji.²⁸

V obou oblastech směřuje neregulérní nebo ilegální pracovní migrace do sektoru neformální pracovní nabídky, který se v Evropě rozvíjí rozdílně, avšak vcelku intenzivně. Jeho těžiš-

tě je mimo jiné ve stavebnictví a pomocných stavebních profesích, v úklidových službách, v sezónních zaměstnáních se stabilním pracovištěm a v profesích nejrůznějšího druhu, kde je třeba nahradit nebo doplnit stav zaměstnanců. Důvodné odhady tvrdí, že asi třetina francouzských dálnic byla vybudována prací „ilegálů“ a že v automobilovém průmyslu ještě pořád pracuje rovněž asi třetina neregulérně zaměstnávaných osob. V Itálii dosahují odhadem 20–30 % hrubého národního produktu.²⁹ „Práce imigrantů tvoří část skryté pracovní síly, která udržuje chod celého mechanismu“, komentovaly *Financial Times* situaci ve Velké Británii již v roce 1990. „Opírá se o ni stavební průmysl včetně stavby tunelu pod kanálem La Manche, oděvní průmysl by se bez ní zhroutil a pomocné práce v domácnosti by neměl kdo dělat.“³⁰ Ve sjednoceném Německu bylo veřejným tajemstvím, že na „největším staveništi Evropy“, tedy v Berlíně devadesátých let, by bylo bez ilegální práce mnohem obtížnější dodržet nákladové kalkulace dané spolkovou vládou a již vůbec by nešlo splnit termíny v roce 1999. A to nemluvíme o neregulérních pracovních poměrech na stavbách soukromého sektoru. Také v pečovatelských službách jsou v Německu stále častěji zaměstnávány ženy z východní Evropy jako neoficiální, případně nelegální levné pracovní síly. Někdy je diskrétně zprostředkují dokonce lékaři a faráři, nevidí-li jinou cestu, jak pomoci svým pacientům nebo farníkům, kteří jsou odkázáni na domácí pečovatelskou službu, již si kvůli oficiálním tarifům nemohou v plné míře dovolit.

Sektor neformální pracovní nabídky je tedy odkázán na podobné neregulérní nebo nelegální pracovní poměry, na nichž participují v mnohem větší míře také domácí lidé pracující „načerno“. Proto se takto provozovaná a jen těžko odhalitelná neregulérní či ilegální práce setkává do značné míry s tichým souhlasem, získává zdání sociální legitimacy a ze strany úřadů je často mlčky trpěna. Je tomu tak navzdory známým skutečnostem, že neregulérní, případně ilegální práce je většinou nedostatečně placena, neplatí se z ní pojištění ani daně a bývá spojena s těžkou fyzickou námahou a zdravotními riziky. Symbolická výhrušná gesta a občasná razie proti zaměstnávání „ilegálních imigrantů“ jsou tedy dobré spíše k tomu, aby v široké veřejnosti

posílily xenofobní obranné postoje. Platí to i pro Německo, kde sice bylo koncem devadesátých let 20. století vyčleněno pro potírání ilegální práce asi 3500 zaměstnanců pracovních a celních úřadů, avšak zostřená kontrolní opatření a zvýšené tresty, především ve stavebnictví, měly zřejmě jen omezený odstrašující účinek, eventuálně je bylo možné lehce obejít.³¹

Třetí formu v tomto propojení migrace a ilegality tvoří – jako vstupní brána nebo most pro imigranty, kteří nemají jinou šanci – převaděčské organizace organizované většinou na mezinárodní úrovni. V městech „třetího světa“ vystupují nezřídka jako regulérní „cestovní agentury“ se specializací na tento výnosný obchod a kromě EU mají právě ony největší prospěch z uzavření „pevnosti Evropa“. Tato mezinárodní převaděčská kriminalita tvoří často plynulý přechod k mezinárodně organizované zločinnosti spojené s podvody, loupežemi a násilím, ba i s případy usmrcení. Podvodné a násilné jednání tu má obvykle formu oklamání nebo přímého obrání migrantů vydaných napospas převaděčům, někdy dochází dokonce napadení a usmrcení z nedbalosti, a to často v případech, kdy oběti mezinárodního pašování osob jsou při nebezpečí hrozícího odhalení vysazeny za okolností ohrožujících jejich život na pobřeží moře, před těžko překonatelnou řekou nebo na jiných místech, případně jsou přepravovány v nebezpečných „dopravních prostředcích“ nebo ponechány svému osudu, například v zaplombovaném kontejneru nebo na lodi neschopné plavby. Evropské pohraniční úřady registrují pouze zachráněné nebo již mrtvé oběti, jejichž počet v devadesátých letech 20. století neustále rostl.³²

Čtvrtou formu ilegální migrace tvoří mnohotvárná oblast kriminální migrace v užším smyslu, která se často překrývá s třetí oblastí. Sem patří mezinárodní mobilita za kriminálními účely, případně útek před trestním stíháním za spáchané zločiny.³³ Někdy přitom existuje – v kolujících představách často jednostranně zdůrazňovaná – spojitost mezi skupinami osob podle zemí původu nebo migračními sítěmi a zločineckým prostředím, zvláště v oblasti mafiánských organizací, které se dnes vyskytují nejen v celém prostoru východní a střední Evropy, ale také v jejich diaspoře, například mezi Albánci v Německu. Sem také patří migrace jednotlivých pachatelů přes státní

hranice, což může představovat drobnou formu kriminální „pracovní migrace“, například při pašování a přechovávání zboží v mezinárodním měřítku. Zmínit musíme rovněž cílené nasazování band, zabývajících se podvodnými krádežemi a vloupáním, které jsou někdy tvořeny dětmi, případně mladistvými, dopravovanými přes hranice v celých skupinách.

Tyto a další formy mezinárodní mobility za kriminálním účelem nebo mezinárodní úteky před trestním stíháním za kriminální činy nemohou být ovšem předmětem našeho výkladu. Významné prolínání migrace a kriminality se objevuje také tam, kde se jedná o neregulární, resp. ilegální migraci a o mezinárodně organizovaný zločin převaděčství a obchodu s lidmi. V oblasti neregulární, resp. ilegální migrace dochází k tomuto propojení například při obstarávání falešných dokladů. V případě migrace z jihu na sever jde většinou o víza, v případě migrace z východu jsou to především doklady o menšinové příslušnosti ve Společenství nezávislých států (SNS), které otvírají imigrační možnosti na Západ. Nejdůležitější je ale překrývání migrace a kriminality u převaděčských organizací s celosvětovou působností. Tady lze, opět s četnými přesahy, odlišit určitý neformální sektor služeb od oblasti závažného organizovaného zločinu:

Do první uvedené oblasti patří globálně operující a v současné době stále více provázaní ilegální „zprostředkovatelé cest“ a převaděčské organizace. V cizině mimo Evropu nabízejí regulární, ovšem právně nevymahatelné smlouvy na převedení nebo na zprostředkování cesty, které se prodávají v „cestovních kancelářích“ a obsahují širokou paletu nabízených služeb, od „záruky převedení“ až po „dětské slevy“. Do oblasti celosvětového organizovaného zločinu patří především mezinárodní obchod s ženami, který se – často ve spojení s příslušným obchodním zprostředkováním (např. klamavé nabídky na zprostředkování zaměstnání či sňatku) – stal zdrojem závažné masové kriminality. V Německu pochází podle odhadů IOM údajně asi 80 % žen, zavlčených sem ilegálně za účelem prostituce, z východu střední Evropy a ze států SNS.³⁴

Od otevření železné opony se v mezikontinentální migraci jih-sever a v migraci východ-západ kromě migračních schémat změnilo i migrační trasy. Přitom se stále častěji setkáváme

i s jejich překrýváním v podobě migrace jih-východ-západ a východ-jih-sever. Zhroucení „východního bloku“ a především Sovětského svazu vedlo k silnému zvýšení migrace nejen uvnitř a vně tohoto regionu. Zvýšila se také migrace z „jihů“ a dotkla se různou měrou i zemí bývalého „východního bloku“. Důvodem byla liberalizace v postsovětské éře, nedostatečné administrativní struktury pro organizační zvládnutí migračních procesů a slabé kontroly na hranicích, které usnadňovaly vstup do zemí SNS a pobyt v nich. Západoevropské vlády proto s rostoucím úspěchem naléhaly na zosvětlení příslušných kontrolních opatření, především vízové praxe podle západního vzoru.³⁵

Přesto se však objevuje stále více migrantů, kteří „ztroskotávají“ v tranzitních zemích východní Evropy a ve východních částech střední Evropy nebo tu upadají do rukou převaděčských organizací, pokud sem již beztak nebyli navedeni právě jejich prostřednictvím. Celkově jsme mohli ve východních částech střední Evropy, avšak i ve východní Evropě během devadesátých let 20. století sledovat výrazný početní nárůst tranzitních migrantů z Afriky a jihovýchodní Asie směřujících do západní Evropy nebo Severní Ameriky. Podle odhadů čekalo v polovině devadesátých let 20. století jen v Moskvě přes 250 000 Asiaticů, převážně z Číny a Srí Lanky, na další cestu na západ v režii převaděčských skupin. Počet ilegálních migrantů z Iráku, Íránu a Afghánistánu se pro celé Rusko odhadoval na půl milionu až jeden milion. Mnozí z nich žijí v Rusku ve více než svízelných podmínkách, nejen bez statusu uprchlíka a povolení k pobytu, ale také – především cizinci s jinou barvou pleti – na všech stranách vystaveni vykořisťování, vydírání, diskriminaci, ponižování a zneužívání, a to jak na ulici, tak ze strany policie.

I když jsou tranzitní migranti hlášeni i ze středosijských republik, jejich hlavním cílem se staly především západní země SNS – Bělorusko, Ukrajina, Moldávie a Ruská federace. Podle vládních odhadů žilo například v polovině devadesátých let 20. století v Bělorusku ilegálně 150 000–300 000 osob, z nichž jen nepatrná část pocházela z ostatních zemí SNS. Patně více než 70 % z nich přicestovalo z Asie a Afriky a asi 15 % z Blízkého a Středního východu. V Bělorusku byli zachyceni a zatčeni ilegální transmigranti patřící celkem ke 36 národnos-

tem. Ilegální transport migrantů, případně jejich vybavení fiktivní legalitou pro příchod a pobyt se tu staly vedle drog dalším „velkým obchodem“. Většina zatčených osob s ilegálním pobytem považovala Bělorusko za mezistanici na kýžené cestě na západ, především do Německa, Francie a Skandinávie.³⁶

Číňané cestovali přes Hongkong, Singapur a Bangkok nejdříve do Moskvy, aby se pak odtud dostali dále do západní Evropy. Jiná trasa vedla přes východ střední Evropy. V letech 1989–1992 neexistovala mezi Čínou a Maďarskem vízová povinnost, takže Číňané mohli cestovat do Maďarska, obdržet tam povolení k pobytu, se kterým mohli zase snadněji žádat o vízum do některé západní země. Po znovuzavedení vízové povinnosti v roce 1992 se část Číňanů vrátila zpět, jiní se mezitím usadili v Maďarsku, kde vznikly krajanské komunity a migrační sítě, které měly zprostředkující funkci při imigraci a jejím dalším pokračování. Odhady o počtech cizinců, pobývajících ilegálně v Maďarsku se navzájem velmi liší a pohybovaly se v polovině devadesátých let 20. století mezi 40 000 a 150 000 osobami. Podkladem odhadů bylo 10 000 až 20 000 osob zadržovaných každoročně při ilegálním překročení hranice a pocházejících celkově z více než jednoho sta států. S 250 000 až 300 000 cizinci, žijícími v zemi legálně či ilegálně, se Maďarsko v polovině devadesátých let 20. století rovněž změnilo z vystěhovalecké v přistěhovaleckou, resp. tranzitní zemi.³⁷ Také pobaltské republiky, Polsko a Česká republika se staly tranzitními zeměmi východo-západní migrace, resp. „přestupními stanicemi“ pro migranty z Asie, Afriky, arabských zemí Blízkého a Středního východu, ale také z asijské části států SNS.

Zvláštní oblast, kterou tu můžeme v rámci migračních vzorců zmínit pouze okrajově, představuje masová turistika a migrace bohatších a starších osob ze severní a západní Evropy, které v rámci Evropy probíhaly ze severu k jihu, zpočátku tedy v opačném směru než mezinárodní pracovní migrace „gastarberského období“. V oblasti masové turistiky to platilo zpočátku především pro cesty do Itálie, Řecka, Portugalska a Španělska. V sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století směřovaly vedle Turecka v rostoucí míře také do Jugoslávie, dokud rozpad mnohonárodnostního státu, spojený s válkou

a občanskou válkou, tuto cílovou oblast od roku 1992 až na několik pobřežních pásů pro masovou turistiku zcela neuza-
vřel. Souběžně s tím se od konce šedesátých let 20. století roz-
víjela v severo-j jižním směru vnitroeurospká migrace dobře situ-
ovaných vrstev s kyvadlovými přesuny, delšími pobyty a zčásti
i trvalým přesídlením. Tento pohyb byl zpočátku výrazně ome-
zen na sociálně privilegované osoby z Německa, Velké Británie
a Skandinávie, které si pořídily další byt nebo na stáří místo
k pobytu na jihu Evropy, např. v Dordogne, v Toskánsku, na
Kanárských ostrovech, na Costa del Sol a především na Mallor-
ce. Od sedmdesátých let 20. století byl tento pohyb v rostou-
cím rozsahu určován migrací vyšší střední vrstvy a v osmdesá-
tých letech pak stále častější dočasnou seniorskou migrací nižší
střední vrstvy, neboť život důchodce při levnějších mimosezón-
ních tarifech na Baleárech nebo na Costa Blanca byl na jaře,
na podzim a v zimě nejen příjemnější, ale mnohdy také levněj-
ší než v sychravé střední, západní nebo severní Evropě. Vedlo
to k silnému sezónnímu kolísání věkové struktury v některých
cílových oblastech. Na španělském „prázdninovém ostrově“
Mallorce patřilo například již koncem osmdesátých let 20. sto-
letí jaro, podzim a zima evropským seniorům, zatímco v létě se
populace rekreatantů pravidelně omlazovala.

V devadesátých letech 20. století přispěla vnitroeurospká
migrace sever-j jih místy k růstu napětí mezi domácím obyvatel-
stvem jihoevropských cílových, resp. imigračních oblastí,
z jejichž protestů proti „výprodeji vlasti“ zaznívaly obavy z pří-
lišného ekonomického a sociálního zvýhodňování cizinců
a kulturního „zahlcení cizími vlivy“. Tak tomu bylo koncem
devadesátých let 20. století například na Mallorce, kde v exklu-
zivních „německých“, resp. „anglických“ čtvrtích vznikly para-
lelní infrastruktury s rezidenčními bloky, obchody, lékařskými
a dalšími službami, zatímco domácí obyvatelstvo pocítovalo
rostoucí tlak v důsledku zvyšování cen půdy a pozemků, nájmu
a zboží běžné potřeby.³⁸

Bez omezení zůstávala v Evropě časově ohraničená imigra-
ce turistů ze třetích států – pokud se nejednalo o příchozí ze
zemí „třetího světa“, u nichž bylo „podezření“, že turistické
vízum by mohlo být „zneužito“ k podání žádosti o azyl. Někte-

ré mimoevropské regiony byly zase naopak závislé na krátkodobé masové migraci turistů, příjíždějících v sezónních výkyvech ze značných vzdáleností a pocházejících z velké části z Evropy. Platilo to především pro oblasti „třetího světa“, které buď nedisponovaly dostatečnými přírodními zdroji nebo které se díky zemědělským monokulturám, implantovaným často již v koloniálním období, dostaly při nízkých výkupních cenách do závislosti na nadnárodních koncernech, jež tu nastoupily na místo dřívějších koloniálních podniků, zatímco potomci bývalých kolonizátorů se vraceli jako turisté. Turistům se otevřela dokonce i někdejší místa utrpení, například západoafrické tranzitní stanice obchodu s otroky nebo Ďábelský ostrov, dřívější trestanecká kolonie u pobřeží Francouzské Guayany, kde se velká část vězňů nedožila konce svého trestu.

Odhlédneme-li od slučování rodin a migrace elit či zámožnějších vrstev, která nepodléhala žádným skupinově zaměřeným nařízením nebo omezením, lze říci, že v migraci a migrační politice se koncem 20. století dále vyostřilo napětí mezi vnímáním vlastní a cizí identity. Jednalo se o napětí mezi chápáním sebe sama, resp. sebecharakteristikou migrantů a identitou, kterou jim připisovala kritéria migrační politiky. Migranti se museli snažit o přizpůsobení stanoveným charakteristikám, pokud chtěli dosáhnout svých cílů, překročení hranic a povolení pobytu. Hranice právních skupinových charakteristik jako „práce“, „azyl“, „útěk“ nebo „menšina“ se v „mnohonásobné identitě“ migrantů staly ještě plynulejší, než byly předtím.⁹⁹ To je také třeba mít na mysli u skupin vybraných v následujících kapitolách jako příklady.

2. MENŠINY Z VÝCHODNÍ A JIHOVÝCHODNÍ EVROPY: NĚMECKÉ MENŠINY, ŽIDÉ, ROMOVÉ

Výraznější migrace menšin z východní Evropy zůstávaly během studené války omezeny na několik málo skupin. Největší skupiny z 1,2 milionu obyvatel, kteří mohli v letech

1948–1990 opustit Sovětský svaz, představovaly osoby židovského (52 %) a německého původu (36 %), s velkým odstupem následovali Arméni (7 %), Řekové (2 %) a další skupiny (2 %). Vystěhovalci německého a řeckého původu směřovali téměř výhradně do západního Německa a Řecka, Židé do Izraele a Spojených států, z malé části také do západní a střední Evropy, Arméni především do Spojených států (Kalifornie) a do Francie. Mostem pro cestu na Západ se staly výjezdní možnosti určitých menšin, nazývaných v SSSR „národnostmi“, které dojednávala organizovaná zájmová sdružení. Důležitý časový předěl přitom tvořily závěry Helsinské konference (1975) o spolupráci v humanitárních oblastech, neboť vedly k omezené liberalizaci vystěhovalecké praxe v Polsku, Jugoslávii, Maďarsku, Československu a především v Sovětském svazu, který si od toho sliboval uvolnění napětí, případně výhodné utváření vzájemných vztahů s USA (vystěhovalci židovského původu) a se Spolkovou republikou Německo (vystěhovalci německého původu).⁴⁰

Otevřením železné opony a zhroucením Sovětského svazu se rámcové podmínky od základů změnily. Menšinové skupiny, které tento vývoj zmobilizoval, byly nyní považovány nebo se i samy vnímaly dílem jako osvobozené, dílem jako vypuzené, vyhnané nebo jako uprchlíci. Jiní se považovali nebo byli považováni za reemigranty, případně za navrátilce do vlasti, i když jejich předkové opustili vlast již před více generacemi. Další se opět stali, podobně jako již při konfliktním utváření nových národních států po rozpadu habsburské monarchie a osmanské říše, obětmi přesunů hranic přes obyvatelstvo, aniž by se oni sami nebo jejich předkové někdy vystěhovali nebo přistěhovali. Menšinová migrace ve východoevropském prostoru představovala po ukončení studené války velmi protichůdné migrační modely. Na mezinárodní konferenci o uprchlících a vyhnancích ve státech SNS konané v květnu 1996 v Ženevě referoval generální tajemník OSN Butrus-Ghálí, že od roku 1991 je v SNS na útěku zhruba devět milionů osob. Z toho asi 3,6 milionu hledá podle údajů UNHCR vzhledem k „otevřeným etnickým konfliktům“ (např. Čečensko, Gruzie, Arménie, Ázerbájdžán) útočiště v jiných republikách SNS. Asi 3,3 milio-

nu osob uprchlo kvůli „latentnímu etnickému napětí“ do své „staré vlasti“. K tomu přistupuje uprchlická migrace a přesídlování z jiných důvodů, například v důsledku ekologických katastrof (V/4).

V protichůdných směrech probíhala řada migračních pohybů také v evropské části SNS, a to přes jeho vnější hranice. Tyto migrace, jež zasáhly i země bývalého východního bloku, směřovaly např. do Finska (Karelové), do Řecka (Makedonci), do Polska (z Litvy, Běloruska a Ukrajiny), do České republiky (z Volyně a Srbska), na Slovensko (z Maďarska a ze Zakarpatské Ukrajiny) a do Maďarska (ze Slovenska, Sedmihradská a Zakarpatské Ukrajiny). Opačným směrem putovaly miliony bývalých sovětských občanů, například Rusové a Ukrajinci, kteří v bývalých svazových republikách Sovětského svazu, přeměněných na suverénní samostatné státy, poklesli do postavení menšin a nyní odcházeli zpět do teritoriálního centra rozpadlého impéria nebo na Ukrajinu. Víceméně přesné migrační údaje máme pouze ze západních hranic, které brzy dostaly mnohem přísnější ostrahu. Nejisté však zůstávají údaje o migracích uvnitř oblasti východní a jihovýchodní Evropy, založené často jen na odhadech. Jen v letech 1990 a 1991 opouštělo podle odhadů více než milion osob Sovětský svaz a Rumunsko, z Bulharska jich vycestovalo asi 400 000. V letech 1989–1992 opustily území bývalého Sovětského svazu a dalších států dřívějšího „východního bloku“ více než čtyři miliony lidí, převážně příslušníci menšin, které byly mnohdy již dlouho politicky, nábožensky nebo v nejširším smyslu slova kulturně potlačovány.⁴¹

Zdaleka nejsilnější imigrantskou skupinu tvořili ve střední Evropě v rámci menšinové migrace východ-západ přistěhovalci německého původu z oblastí východní Evropy a z euroasijského prostoru, nazývaní v mezinárodní diskusi „etnickými Němci“ (německý termín: „Aussiedler“). Přicházeli do Německa především z nástupnických států SSSR, dále z Polska a z Rumunska. Další největší imigrační skupiny přicházející z východu do střední Evropy tvoří s velkým odstupem Židé ze SNS a Romové z Rumunska, Jugoslávie a Bulharska. Migrace etnických Němců a Židů ve směru východ-západ, která výrazně vzrostla po otevření hranic, měla svou prehistorii již v období

studené války a bude zahrnuta i do následujících přehledů. Romská menšina ve východní Evropě naopak neměla na Západě žádné výrazné zájmové zastoupení, a proto nedostala před otevřením železné opony prakticky žádné možnosti vycestování, nebereme-li v úvahu podíl na pracovní migraci z Jugoslávie.

Etničtí Němci: Na německém státním území východně od Odry a Nisy žilo před začátkem druhé světové války asi devět milionů Němců ve Slezsku, východním Braniborsku, Pomořanech a ve Východním Prusku. Za východní hranicí Německa žilo podle odhadu dalších asi osm milionů Němců nebo osob německého původu, především v Československu, v Polsku, Rumunsku, Maďarsku, Jugoslávii a v Sovětském svazu, avšak i v Estonsku, Lotyšsku, Litvě, na území Klajpedy (Memel) a ve svobodném městě Gdaňsku. Po ruských válečných deportacích a po hromadném stěhování obyvatelstva na útěku a následkem vyhnání směrem na západ koncem války a v období těsně po válce zůstaly ve východní Evropě a v euroasijském prostoru v roce 1950 odhadem asi 4 miliony osob německého původu (III/3). Mnozí již nežili v oblastech svého původního osídlení, nýbrž byli – jako téměř všichni sovětsští občané německého původu po roce 1941 – v důsledku násilného přesídlování a deportací rozptýleni v cizím prostředí, izolováni, zbaveni práv a diskriminováni jako „fašisté“.⁴²

Přistěhovalectví z východní Evropy přetrvalo v západním Německu příliv uprchlíků a vyhnanců poválečné doby i silnou imigraci z NDR, trvající až do stavby berlínské zdi v roce 1961. Jako etničtí Němci („Aussiedler“) prošlo v západním Německu pohraničními tranzitními tábory v letech 1951–1988 téměř 1,6 milionu osob. Většina z nich přicházela ovšem až od druhé poloviny sedmdesátých let 20. století. Z malé části to byli „říšští Němci“ („Reichsdeutsche“) deportovaní z bývalého území říše, většinou pak „Volksdeutsche“ (příslušníci zahraničních německých menšin) s cizí státní příslušností, jejichž předkové opustili německý jazykový prostor před více generacemi, často již před staletími. Uznání „etnických Němců“ jako Němců souviselo s německými zákony o státní příslušnosti, které se jednostranně orientovaly na *ius sanguinis* a vycházely z dlouhé etnicko-nacionální tradice, a dále s právními předpisy o „narovnání

následků války“. Předpokladem byl doklad o německém původu a „přihlášení k němectví“ podložené životopisnými údaji. Podpůrnými vodítky byl vedle německé jazykové tradice a patrného pěstování německých „obyčejů“ v rodině třeba záznam o „německé národnosti“ v sovětských dokladech, také však příslušné zařazení nacistickými úřady během německé okupace a dokonce i příslušnost ke zbraním SS. Na druhé straně se mlčky předpokládalo sdílení „následků válečného osudu“ souvisejících s tímto německým původem. Takto byli „etničtí Němci“ právní fikcí „expulzivního tlaku“ v zemích svého původu postaveni na roveň uprchlíků a vyhnanců poválečné doby, a to včetně velkorysé státní pomoci při začleňování do společnosti. Oproti tomu v NDR, kde byla integrace uprchlíků a vyhnanců s ohledem na východní sousedy prohlášena počátkem padesátých let 20. století stranickým usnesením SED za „ukončenou“ a nadále vyškrtnta z veřejné diskuse, došlo jen ke zcela nepatrné imigraci „etnických Němců“. Její rozsah lze na pozadí dosud probíhajících výzkumů v současné době odhadnout maximálně na 10 000 osob.⁴³

Imigrace a začlenění „etnických Němců“ probíhaly v západním Německu až do poslední třetiny osmdesátých let 20. století do značné míry v tichosti. Jen občas se objevily v ostrém světle vzrušené veřejné diskuse, když se mluvilo o finančních protislužbách. S příslibem polské vlády, že vydá během roku vystěhovalecké povolení pro 125 000 polských občanů německého původu, byla například spojena půjčka více než 2,3 miliard německých marek polskému státu (dohoda Schmidt/Gierek z roku 1975). V Rumunsku získala jednání o vystěhovalectví charakter regulérního miliardového obchodu s lidmi, neboť téměř zruinovaný režim velikášského a ke konci zřejmě již i poněkud dezorientovaného „conducatora“ Ceaușeska, popraveného pak při rumunské revoluci 1989, inkasoval za výjezd jediné osoby až 100 000 DM. K tomu ještě přistupovaly horentní částky, které museli vystěhovalci sami vynaložit jako úplatky pro zkorumpovanou byrokracii.

V letech 1950–1987 pocházela největší část vystěhovalců německého původu – plných 62 % (848 000) – z Polska, zatímco jen 8 % (110 000) přišlo ze Sovětského svazu, kde ještě vlád-

la restriktivní vystěhovelecká politika. Na druhém místě za Polskem a se zřetelným náskokem před Ruskem následovalo Rumunsko s 15 % vystěhovalců německého původu (206 000). Když se otevřela železná opona, převýšila imigrace ze Sovětského svazu a jeho nástupnických států rychle počty příchozích z Polska a Rumunska. Po konfrontaci se společenskými důsledky masové imigrace, s níž ve stínu studené války nikdo vážně nepočítal, se změnilo i mlčenlivé přijímání přistěhovalců německého původu.

Tklivá připomínka zdánlivě nesplnitelného přání „bratřů a sester na východě“, aby mohli vycestovat, patřila během desetiletí studené války k trvalému repertoáru západoněmecké „východní politiky“. Zhroucení železné opony způsobilo na Východě hromadné vyplnění oné tužby a na Západě obavy z „nového stěhování národů“ z Východu, které navazovalo na imigraci „etnických Němců“, jež náhle sama přerůstala v masový pohyb. Již v roce 1987 se roční počet vystěhovalců německého původu výrazně zvedl, v roce 1988 překonal hranici 200 000 osob, v následujícím roce dosáhl čísla 377 055 a v roce 1990 se ještě vyšplhal téměř na 400 000. V roce 1991 ale toto přistěhovalectví při přetrvávajícím relativně vysokém počtu žádostí citelně pokleslo (na 221 995) a stabilizovalo na obdobně vysoké úrovni i v letech 1992 (230 565) až 1995 (217 898). Potom se počty imigrantů německého původu výrazně snížily a klesaly na 177 751 v roce 1996 a 134 419 roku 1997 až na 103 080 v roce 1998, kdy opět dosáhly hranice, kterou o deset let předtím tak razantně prolomily. Konsolidaci tohoto přistěhovalectví po dosažení uvedené vysoké úrovně a jeho pozdější pomalý pokles ovlivnily smlouvy mezi Německem a zdrojovými zeměmi, které usilovaly o zlepšení situace ve výchozích oblastech na východě prostřednictvím materiální podpory z německé strany. V samotném Německu k tomu pak přispěla opatření k nepřímé regulaci německé etnické imigrace, především omezení ročního počtu přijatých osob maximálně na 220 000 počínaje rokem 1993.⁴⁴

Ve stejnou dobu bylo možné sledovat výrazný přesun výchozích oblastí migrace. Již koncem osmdesátých let 20. století poklesl v tomto smyslu význam Polska, které zpočátku stálo

s velkým náskokem v čele před Rumunskem, za nástupnické státy Sovětského svazu. Do roku 1990 se jejich podíl zvýšil na 37,3 % a v roce 1991 se rychle vyšplhal na 66,4 %. Imigrace „etnických Němců“ ze států SNS dosáhla v roce 1996 nakonec 96,8 %, když z celkových 177 751 přijatých „německých“ imigrantů pocházelo 172 181 z bývalého Sovětského svazu. Adekvátně k tomu klesly i podíly „německých“ přistěhovalců z Rumunska (1996: 2,4 %) a z Polska (1996: 0,6 %). Přesun výchozích oblastí byl nejen výsledkem vystěhovalcké politiky států SNS a nesrovnatelně vyššího migračního potenciálu jejich menšin německého původu. Byl ovlivněn i změnou německého postupu při uznávání příslušných nároků. Osobně „prožívané důsledky války“ („expulzní tlak“) musel žadatel od roku 1993 („Kriegsfolgenbereinigungsgesetz“, „zákon o narovnání následků války“) v případě Polska a Rumunska prokázat, zatímco u žadatelů ze států SNS se i nadále předpokládaly.

Označování etnických německých imigrantů zvláštním termínem „deutsche Aussiedler“, případně „Spätaussiedler“ (od slova „aussiedeln“ = [násilně] vysídlit, na rozdíl od „auswandern“ = vystěhovat se) je etnicko-nacionálním eufemismem, neboť osoby s uznaným statutem „aussiedlerů“ jsou na jedné straně Němci, současně však také imigranty. Ocitali se dříve a jsou i nyní ve skutečné situaci přistěhovalců, sice ne po stránce právní, ale z hlediska kulturního, mentálního a sociálního. Materiálně jim ulehčilo přímé zapojení do všech výhod sociálního státu a navíc i poskytování výrazné a dlouhodobé integrační pomoci, které z nich ve srovnání s populací cizích přistěhovalců učinilo i po materiální stránce privilegovanou menšinu. Současně však jejich postavení na obou stranách komplikovalo podceňování specifické problematiky v nové zemi a přehnaná představa o zprostředkujícím účinku etnicko-nacionálních vazeb.

Integrace německých imigrantů z východní Evropy, kteří co do původu, vlastních představ a nábožensko-kulturních vazeb představovali značně mnohotvárnou skupinu, mohla být přesto dlouho prezentována i v mezinárodním měřítku jako vzorný modelový počín, často doporučovaný i pro jiné imigrantské skupiny v Německu. Od počátku devadesátých let

20. století se však začleňování „etnických Němců“ stalo z několika důvodů společenským problémem. Přerůstání imigrace v masový pohyb se časově krylo s omezováním integrační podpory „německým“ imigrantům následkem krize veřejných rozpočtů. Omezena tak byla i opatření ke zvýšení profesní kvalifikace či jazykové kurzy. Dosavadní profesní kvalifikace přistěhovalců ovšem často neodpovídala požadavkům v nové zemi a také jazykové znalosti příchozích skupin s nástupem masové imigrace počátkem devadesátých let 20. století výrazně klesaly. To nakonec vedlo v roce 1996 k zavedení jazykových zkoušek přímo ve výchozích oblastech, bez možnosti jejich opakování. Zkoušky současně působily jako prostředek nepřímé regulace přistěhovalectví. Mezi imigranty německého původu se totiž dramaticky zvýšila nezaměstnanost a podle odborné studie, jež vycházela z reprezentativního dotazníkového výzkumu, činila již v roce 1993 celých 32 %. Pouze 46 % mužů a dokonce jen 17 % žen mělo v době průzkumu práci. Ženy přitom často vykazovaly nedostatečnou a současně i nadbytečnou kvalifikaci. Měly příliš nízkou nebo nesprávnou kvalifikaci pro danou nabídku řádných pracovních poměrů a zbytečně vysokou kvalifikaci pro přijímání nepravidelných zaměstnání v sektoru volné nabídky, kde mnohé z nich vykonávaly práce v domácnostech.⁴⁵

Přestože imigranti německého původu zůstávali i po zkrácení integračních podpor (kromě židovských imigrantů ze SNS) ve srovnání se všemi ostatními skupinami imigrantů v Německu výrazně privilegovanou složkou, objevovaly se od poloviny devadesátých let 20. století při jejich začleňování do společnosti stále výraznější rysy integrační krize. V pozadí tohoto jevu stála v první polovině devadesátých let také proměna ve složení německé imigrace přicházející ze států SNS. Namísto imigrantských průkopníků s vysokou motivací, kteří – mnohdy vystaveni osobnímu příkoří – bojovali již léta nebo dokonce desetiletí o povolení vystěhovat se a ve velkém počtu přicházeli koncem osmdesátých a počátkem devadesátých let 20. století, nastoupila nyní masová migrace, ke které se mnozí další jenom připojovali a nechávali se jí nést. Nedostatečná motivace, zvláště u mladistvých, které rodiče „vzali s sebou“, se

v průběhu integračního procesu brzy změnila ve zklamání a dezorientaci.

S rapidním úbytkem jazykových znalostí nově příchozích „německých“ imigrantů sílilo i jejich soustředování v ruskly mluvících společenstvech, která se řetězovou migrací dále rozrůstala. Měla svůj vlastní tisk a v mnohém připomínala vytváření kolonií „ruské menšiny“, jak je známe z imigračních procesů 19. a počátku 20. století. K tomu se koncem devadesátých let 20. století přidávalo rostoucí napětí mezi mladistvými „Rusy“ a domácími obyvateli, případně německými Turky, kteří již byli také „domácí“, avšak oproti etnickým německým imigrantům byli ve zřetelné nevýhodě. Průzkumy prováděné v letech 1996/97 v oblastech se silnou koncentrací usazených přistěhovalců německého původu ukázaly, že při silné imigraci, vysoké nezaměstnanosti a krácení integrační podpory se prudce zvýšila kriminalita mládeže právě u této populace, která se ve srovnání s ostatními mladistvými z obdobných sociálních vrstev jevila jako rozčarovaná a veškerých perspektiv zbavená sociální skupina. Úřady sociální péče a zemské nemocnice informovaly o výrazných sociálních a psychických důsledcích zátěže vyplývající z integračního procesu, který se v mnoha obcích stal prvotním sociálním problémem.⁴⁶

Židé: Židovské vystěhovalectví ze SSSR a z nástupnického Společenství nezávislých států má s vystěhovalectvím „etnických Němců“ dvě společná hlediska. Předně bylo umožněno rovněž na nátlak západních (především amerických) zájmových skupin.⁴⁷ Dalším společným rysem těchto dvou migračních proudů, směřujících na západ z území bývalého Sovětského svazu bylo to, že v Německu či v Izraeli byli přijímáni jako plnoprávní státní občané a zvýhodnění tak oproti jiným skupinám imigrantů tím, že jim byla poskytována integrační podpora. Jestliže ale uznání „etnických Němců“ za Němce vyplývalo především ze spojení tradice *ius sanguinis*, etnicko-nacionálních představ a právního hlediska napravení důsledků války, mají v Izraeli právo na „návrat“ do Svaté země ve smyslu „alija“ („návrat“) v zásadě všichni Židé, kteří se přistěhováním automaticky stávají izraelskými občany na základě „zákona o navrátilcích“ z roku 1952.⁴⁸

Ohlédněme se trochu nazpět. Mírné zlepšení situace Židů v Sovětském svazu v období od konce druhé světové války do vyhlášení státu Izrael v roce 1948, jehož vznik Sovětský svaz podporoval, bylo hned vzápětí vystřídáno recidivou protizidovských pomlouvačných kampaní v SSSR. Po tajných vraždách tamějších prominentních Židů v roce 1952 následovala vlna zatýkání mezi židovskými lékaři. Záminkou byla příprava atentátu na Stalina, před jehož smrtí ještě stačily vejít ve známost plány na masovou deportaci Židů na Sibiř a do Střední Asie. Stalinova smrt sice toto pětileté období nové izolace, pronásledování a potlačování ukončila, ale ani následující uvolnění probíhající ve znamení Chruščovovy destalinizace již nedokázalo u židovského obyvatelstva probudit důvěru v trvalé zlepšení situace. Po izraelsko-arabské šestidenní válce z roku 1967 se v SSSR navíc rozpoutala masová „antisionistická“ propaganda, zaměřená i na zahraničí. Ta jen prohloubila úsilí příslušníků židovské menšiny o získání zahraniční podpory pro své vystěhovalecké úmysly. S tímto záměrem se obracela na Izrael a západní cizinu, především na Spojené státy. Jestliže v letech 1948–1970 mohlo Sovětský svaz opustit celkem 24 000 Židů, potom se jejich počty v sedmdesátých letech 20. století výrazně zvýšily, přičemž svého vrcholu dosáhly v letech 1973 (34 000) a 1979 (50 000).⁴⁹

Současně se projevoval rostoucí odklon od Izraele jako cíle cesty. Nyní, po jomkippurové válce, to souviselo nejen s obavami z válečného konfliktu, ale také se změnami v nejdůležitější přestupní stanici, tedy ve Vídni. Do roku 1973 byli Židé ze Sovětského svazu, kteří přicestovali letadlem, i ti, kteří při nedostatku leteckých spojů přijeli vlakem, před dalším letem do Izraele ubytováni na zámku Schönau mimo Vídeň, kde byli pod izraelským dohledem doslova exteritoriálně izolováni. Zámek Schönau byl v létě 1973 uzavřen a do nového tranzitního tábora, který byl pod rakouským dohledem zřízen nedaleko vídeňského letiště v Simmeringu, měli vedle rakouského personálu přístup k židovským vystěhovalcům také zástupci americko-židovských podpůrných organizací. Mnozí z migrantů se teprve tady dozvěděli, že nejsou povinni pokračovat do Izraele a že automatické získání občanství při příjezdu do Izra-

ele znamená současně i ztrátu statutu uprchlíka, který rozhodujícím způsobem usnadňuje vstup do USA. Důsledkem byla dramatická změna migračního chování. Počet „odpadlíků“, kteří z Vídně (později také z Říma) již nepokračovali dál v cestě do Izraele, se zvýšil z 0,8 % v roce 1972 na 48,9 % v roce 1976. Svého vrcholu dosáhl tento vývoj v srpnu 1988, kdy se ze 7700 sovětských Židů rozhodlo pro Izrael pouhých 135 (1,7 %) vystěhovalců.

V září 1988 období „svobodného“ rozhodování ve Vídni skončilo. V pozadí této změny stálo ochlazení americko-izraelských vztahů po izraelských protestech proti „náborovému odvádění“ přistěhovalců, ale svou roli hrálo i americké rozhodnutí nad odhalením izraelského špióna J. J. Pollarda a rostoucí podráždění z izraelské politiky vůči Palestincům. S počátkem amerického fiskálního roku 1990 (1. říjen 1989) byla americká imigrační kvóta pro SSSR omezena na maximálně 50 000 osob, a to včetně přistěhovalců ze sovětské republiky Arménie, kteří měli v USA také silné zájmové zastoupení. De facto bylo v roce 1990 přijato v USA pouze 6500 Židů (a 6500 Arménů) ze SSSR. Současně byly zavřeny nákladné americké přechodné domovy v tranzitních stanicích ve Vídni a v Římě, kde v červnu 1989 čekalo na imigrační povolení do USA ještě asi 11 000 Židů ze Sovětského svazu. Napříště museli sovětsí občané, kteří se chtěli do USA vystěhovat, zažádat o imigraci již ze SSSR a čekat tam často celé roky na udělení víza. Takto se začala opět zvyšovat imigrace do Izraele.

Zhroucení železné opony vyvolalo u Židů ze SNS, podobně jako u příslušníků německé menšiny, razantní nárůst vystěhovalectví, které se nyní mohlo do značné míry volně rozvíjet. Omezení americké imigrační kvóty sice zkonsolidovalo imigraci ze států SNS do Izraele, v určitém rozsahu však také posílilo méně početné vystěhovalectví do Kanady, Austrálie či do střední Evropy (IV/2). Rostoucí směřování této imigrace do Evropy bylo možné pozorovat především na případě Německa. Od otevření železné opony dostalo až do konce roku 1998 imigrační příslib do Německa celkem 122 593 Židů ze zemí bývalého Sovětského svazu, v letech 1991–1998 jich přicestovalo 93 000 (v roce 1998 to bylo 17 781).⁵⁰

V pozadí vystěhovalců Židů ze SNS byly obavy z opakování dějin při pohledu na šíření směsice antijudaismu, antisionismu a antisemitismu, nyní sice „odstátněných“, leč přítomných v každodenním životě, šířených nacionalistickými proudy a provázených násilnými výtržnostmi proti Židům. Opakované zvěsti o chystaných pogromech, šířené šeptandou dokonce včetně konkrétního data, se sice nikdy nepotvrdily, avšak jenom v letech 1993–1999 došlo k více než stovce útoků na synagogy, židovská kulturní střediska a hřbitovy. K tomu se přidával strach z perspektivy občanské války, v nichž by menšiny hrály roli obětí beránka, strach spojený s prožitky politické destabilizace, hospodářského chaosu a bujení mafiánských struktur. Rozhodování pro cestu do Německa vycházelo v první řadě ze střízlivých úvah, především z uvážení politické stability, sociální jistoty, pracovních možností a výhledu na získání kvalifikace pro děti. Důležitou, avšak nikoliv rozhodující roli měl zájem o náboženský a kulturní život v židovských obcích, které se v Německu začaly opět pomalu rozvíjet, zvláště když rozhodnutí pro Německo bylo vždy současně rozhodnutím proti pozvánce do Izraele, podložené výrazným náboženským a kulturním aspektem. Podle průzkumu prováděného v Berlíně mezi židovskými imigranty ze Sovětského svazu a jeho nástupnických států, se jen 22 % z nich označilo za osoby se striktní židovskou identitou a intenzivním pěstováním náboženských a kulturních tradic.⁵¹

V Německu jsou židovští imigranti ze SNS přijímáni od roku 1991 jako skupinová uprchlíci – podle zákona, který měl umožnit uznání tzv. „boat people“ přicházejících koncem sedmdesátých let 20. století z jihovýchodní Asie. Jako obyčejní žadatelé o azyl by v Německu přes veškeré dřívější pronásledování a útlak i při oprávněném strachu z jejich opakování neměli jistě žádnou šanci, neboť německé azylové právo je orientováno na akutní individuální pronásledování ze strany státu, jemuž se v zemi původu nelze bezpečně vyhnout. Kolektivní status přiznaný židovským imigrantům v Německu odpovídá zhruba statutu uznaného azylanta, který získává časově neomezené povolení k pobytu a který je chráněn před vyhoštěním do země původu, a to dokonce i tenkrát, spáchá-li trestný čin. Židovští

přistěhovalci získávají pracovní povolení a sociální jistotu s plným nárokem na využívání státního systému sociálního zabezpečení plus některé integrační podpory (např. jazykové kurzy a podporu při získávání kvalifikace). Jejich sociální postavení je dáno plným začleněním do sociálního státu, které je v širokých oblastech právního, sociálního a ekonomického života staví na roveň německým občanům. Nedosahuje sice takové úrovně, jako je tomu v případě imigrantů německého původu z východní Evropy, kterým se dostává širší integrační podpory, ale je zas nesrovnatelně lepší než situace jiných přistěhovaleckých skupin v Německu. Židé ze SNS dostávají v Německu doklady (platné i v dalších státech EU), které potvrzují jejich uprchlický a pobytový status. Později si ale mohou vyžádat nazpět odebrané ruské doklady a ponechat si, podobně jako imigranti německého původu, původní státní příslušnost, respektive ji znovu přijmout. Na rozdíl od imigrantů německého původu se však nesmějí bez zvláštního povolení vrátit do země původu, pokud nechtějí ohrozit svůj uprchlický status.

Židovští imigranti ze SNS nemusí v Německu vzhledem k uznání skupinového uprchlického statusu kromě doložení příslušnosti k židovské menšině splňovat žádné další předběžné podmínky. Kritéria jejich přijetí jsou tím dokonce ještě výrazně mírnější než v případě imigrantů německého původu, protože na rozdíl od nich nemusí vykazovat ani žádnou znalost německého jazyka. V cestovních pasech Sovětského svazu bylo zařazení k židovské menšině vyznačeno, neboť zde byla považována za „národnost“ podobně jako národnost německá. Je veřejným tajemstvím, že mnoho dokladů bylo neoprávněně pozměněno. Ale i v případech zneužití se zpravidla aplikuje diskrétní přístup, který při pochybnostech o židovské totožnosti končí výzvou k návratu, avšak jen vzácně výkonem vyhoštění a nuceným odsunem. V zemi holocaustu je ohleduplný přístup k Židům ze SNS, kteří sem chtějí imigrovat, odpovědí Němců na nejtemnější kapitolu v dějinách jejich země. Mnoha imigrantům z východní Evropy však integrace v Německu – podobně jako v Izraeli – činí výrazné problémy, protože sem přijeli jako Židé a jako takoví byli i přijati a podporováni židovskými obcemi, avšak velká část z nich přitom již v zemi původu

židovskou identitu v náboženském a kulturním smyslu nepociťovala a znovu ji objevila teprve ve státě, který je přijal.

Přistěhovalectví Židů ze SNS zůstávalo v Německu až do konce devadesátých let 20. století vcelku téměř „neviditelné“. Souviselo to nejen s jejich relativně nízkým počtem ve srovnání s jinými imigrantskými skupinami, ale také s jejich vysokou přizpůsobivostí. Navíc můžeme u židovských imigrantů obecně zaznamenat sklon usazovat se ve velkoměstském prostředí, na rozdíl od německých přistěhovalců ze států SNS, kteří vycházeli spíše z venkovského a maloměstského prostředí. Tomu odpovídá i profesní struktura a sociální pozice židovských imigrantů ze SNS, která se ostatně podobá postavení stejné sociální skupiny v Izraeli, včetně obdobných problémů při začleňování do společnosti. Jestliže „etničtí Němci“, přicházející ze států SNS, patřili ve svých výchozích oblastech podle německých kritérií k nižší městské vrstvě nebo k nižšímu střednímu stavu, potom židovští uprchlíci ze SNS náleželi převážně k vyšší střední či nejvyšší vrstvě obyvatelstva. Podle reprezentativního průzkumu z let 1993/94 mělo 71 % z nich ukončené vysokoškolské vzdělání, 35 % pracovalo v Sovětském svazu jako inženýři nebo přírodovědci, 21 % jako lékaři, učitelé nebo umělci. Taková kvalifikační a profesní struktura byla ovšem v Německu devadesátých let 20. století často příčinou jejich vysoké nezaměstnanosti, případně uplatnění na trhu práce pod jejich kvalifikační úrovní. Sociální rozdíly mezi Židy a německými vystěhovalci ze SNS byly v devadesátých letech 20. století navíc častým zdrojem negativních postojů vůči Židům ze strany německých imigrantů, ovlivněných protizidovskými, antisionistickými a antisemitskými předsudky.⁵²

Romové: Přistěhovalectví Romů z Rumunska, Jugoslávie a Bulharska do zemí střední Evropy bylo ve větším rozsahu umožněno teprve revolucí v Rumunsku v prosinci 1989, přičemž jeho proud posilovala následná řetězová migrace a konflikt v bývalé Jugoslávii. Romská imigrace směřovala zpočátku hlavně do Německa, v menším rozsahu také do Rakouska a v dalším pokračování se rozšířila i na jiné evropské země.

V Rumunsku se Romové definitivně vymanili z prakticky otrockého postavení teprve v roce 1862. Nepočítáme-li usedlé

zemědělce a skupinu, která se propracovala do nižšího středního stavu, zůstávali tu coby „naši černoši“ v postavení sociálně bezvýznamné a právně neuznávané menšiny, v jejímž rámci tvořili zdaleka nejvyhraněnější skupinu kočovní Romové. Za Ceaușeskovy vlády tam sice nežili v žádné „družbě národů“, avšak alespoň v tom smyslu „svobodně“, že se o ně většinou nikdo nestaral, ani za ně necítil odpovědnost. Teprve ke konci Ceaușeskovy diktatury se v souvislosti s katastrofálními „reformními plány“ režimu znovu připravovaly státní zásahy do života Romů, k jejich naplnění však již nedošlo. Po revoluci 1989 postihly Romy znovu dávné předsudky vůči jejich etnické skupině, v nichž se navíc mísily prvky rasistického nacionalismu, obviňování z kolaborace se svrženým režimem či z údajně neoprávněných výhod při rozdělování půdy. V různých oblastech došlo k násilnostem a útokům na romské osady, například ve městě Turu Lung, kde asi tisícovka Rumunů s pochodněmi pronikla do romské čtvrti a zapálila tu 36 z celkového počtu 41 domů. O život přitom přišlo jedno dítě, další desítky Romů, kteří se pokoušeli bránit svůj majetek, byly zbity tak, že musely být ošetřeny v nemocnici. V letech 1991/92 bylo v Rumunsku registrováno téměř 30 pogromů.⁵³

Izolace a násilí, avšak i naděje na hospodářské zlepšení byly hlavními motivy migrace Romů na západ. Zdálo se, že v Německu jim může azylové právo, které bylo až do roku 1993 velmi liberální, poskytnout alespoň dočasné bezpečné útočiště. Někdy zapůsobily i kontakty s Romy pocházejícími z Jugoslávie, kteří předtím v Německu pracovali jako sezónní dělníci. Stejně tomu bylo i v Rakousku, kde byli Romové dokonce uznáni a podporováni jako národnostní skupina. Tato podpora však byla – podobně jako v případě jiných autochtonních menšin – poskytována pouze příslušníkům žijícím zde již v třetí generaci. Tento přístup má poněkud morbidní příchut, když si uvědomíme, že mnohé z původních usazených rodin Romů a Sintů padly za oběť genocidě „velkoněmecké říše“. Zahraniční Romové, například sezónní dělníci, měli naopak ve srovnání s Německem velmi nejisté povolení k pobytu, vázané na pracovní smlouvu a kdykoliv odvolatelné. Mohlo náhle skončit, pokud došlo k porušení předpisů nebo nedodržení

lhůt, což u Romů, ve styku s úřady nezkušených a nedůvěřivých, nebylo nijak výjimečné. Romové žádající o azyl, včetně těch, kteří přicházeli z válečných oblastí v Bosně, neměli v Rakousku z hlediska azylového práva a priori žádnou šanci. Proto dávali mnozí z nich přednost životu v ilegalitě, která ovšem mohla kdykoliv skončit vzetím do vazby a vyhoštěním.

Jako mnohem bezpečnější se proto východoevropským Romům jevil pobyt v Německu. Počátkem devadesátých let 20. století tu bylo trvale usazeno asi 50 000 Sintů a asi 30 000 Romů s německým občanstvím, jejichž příbuzní přežili nacionálně socialistickou genocidu, někdy s těžkými újmami na zdraví v důsledku lékařských „pokusů“ v koncentračních táborech, nucené sterilizace aj. Vedle nich tu bylo odhadem asi 30–40 000 Sintů nebo Romů s různou státní příslušností, kteří sem přišli z východní a jihovýchodní Evropy za prací. Údaje o Romech z východní Evropy žádajících do roku 1993 o azyl v Německu jsou založeny na odhadech, neboť žadatelé o azyl jsou v Německu registrováni podle státní příslušnosti, nikoliv podle etnického zařazení. Podle úředních odhadů přišlo od ledna 1990 do 1. července 1993, kdy začal platit nový zákon o azylovém právu, do Německa asi 250 000 romských uprchlíků. Největší skupina (60 %) pocházela z Rumunska, asi poloviční počet (30 %) z Jugoslávie a třetí, mnohem menší skupina (5 %) z Bulharska. Po podporované „repatriaci“ a „dobrovolných návratech“, po vyhoštění pod hrozbou odsunu, skutečně provedených odsunech a další migraci do jiných evropských zemí vykazovaly úřední odhady v Německu v polovině roku 1993 sice pořád ještě téměř 125 000 romských uprchlíků, romské organizace však již vycházely jen z počtu 75 000.

V následujících letech se tato čísla dále snižovala. Tento vývoj vyplýval z opatření, která byla přímým protikladem přístupu k imigrantům německého a židovského původu z východní Evropy. Jejich příchod byl, jak jsme již ukázali, žádoucí nebo alespoň přijatelný a z hlediska státu byl podporován s perspektivou vplynutí do struktury sociálního státu a budoucí společenské integrace. V případě nežádoucí imigrace „Cikánů“ z východní Evropy platil pravý opak – exkluze a repatriace. Romové z východní Evropy tvořili v Německu na

počátku devadesátých let 20. století skupinu nápadně se odlišující životními a společenskými formami, jejíž sociální chování bylo v běžném životě i ve veřejné diskusi charakterizováno zpravidla jako cizorodé a obtěžující. Německé komunální úřady se v letech 1992/93 dostaly pod tlak občanů, kteří si stěžovali na nejrůznější formy obtěžování v běžném životě nebo byli pobouřeni prostou přítomností „Cikánů“. Výhrůžky fyzického násilí proti přistěhovalcům z východu alarmovaly bezpečnostní složky.

Místo projevů sympatie nebo alespoň taktní zdrženlivosti, jaké se dostávalo německým a židovským imigrantům z východní Evropy, se Romové od počátku dokonce i v politice a v médiích setkávali se směsicí skepse, distancování a podezřavé rezervovanosti, přičemž se často poukazovalo na to, že to nejsou „žádní uprchlíci“, ale „normální Cikáni“. Nevybíravé žebření, drobná kriminalita a zčásti i organizované majetkové trestné činy, které sice byly dílem jednotlivých romských rodin, byly však přisuzovány celé skupině a jejím strukturám („přechovávačské bandy“), zdánlivě potvrzovaly historické předsudky. Latentně či otevřeně rasistické charakteristiky učinily z „Cikánů“ asociální protipól spořádaného občanského světa. „Cikánští azylantí“ se brzy staly obecnou inkarnací zneužívání azylového práva. Podíl uznaných žádostí byl v azylovém řízení u Romů, pokud je bylo vůbec možné jako takové identifikovat, ve skutečnosti nižší než jedno procento, neboť byli málokdy schopni podat důkaz individuálního politického pronásledování státními orgány, který byl pro uznání žádosti nezbytný, a „skupinové pronásledování třetími osobami“ se v zemích jejich původu podle „situačních zpráv“ ministerstva zahraničí neprojevovalo.⁵⁴

Při narůstající řetězové migraci se v Německu a stejně tak i v Rakousku hledaly možnosti, jak odmítat Romy rovnou na hranicích nebo jak ztížit přístup k azylovému řízení těm, kdo vstoupí do země ilegálně, a jak ve spolupráci se zeměmi původu vytvořit smluvní podklady pro jejich odsun. Taková byla skutečnost, přestože bylo známo, že Romové jsou ve svých zemích původu jako menšina izolováni, potlačováni a napadáni, i když třeba nikoliv systematicky a nikoliv na celém území.

To, co ve srovnatelných souvislostech stačilo pro uznání kolektivního uprchlického statusu Židů ze SNS, nemělo v Německu platit pro „Cikány“. Neexistoval ani politický tlak, který by si podobné opatření vynutil, neboť chyběla výrazná podpora Západu. Byly tu pouze zájmové a pomocné organizace, například Zentralrat der Sinti und Roma, Rom & Sinti Union nebo Gesellschaft für bedrohte Völker, několik podpurných iniciativ a příznivá prohlášení na evropské úrovni. Tato souvislost byla zřejmá již při opomíjení této demografické skupiny při německých platbách v rámci „odškodnění“ nebo „narovnání“, přestože její příslušníci patřili se svými 500 000 oběti k nejvíce postiženým hned po židovském holocaustu. Ani připomínání násilných zločinů nacionálního socialismu „Cikánům“ z jihovýchodní Evropy nijak nepomohlo, pokud se v Německu objevili jako uprchlíci nebo žadatelé o azyl. Navíc i etablovaní příslušníci této skupiny na Západě pohlíželi na Romy z jihovýchodní Evropy občas s jistým odstupem, daným někdy ochranou vlastních zájmů, což připomínalo skepsi asimilovaných amerických Židů vůči východoevropským židovským imigrantům, přicházejícím koncem 19. a počátkem 20. století v rámci tzv. „new immigration“. Obranný postoj a zdrženlivost zahalené do přátelských slov zaznívají také z výzev, které sice apelovaly na zlepšení situace ve výchozích oblastech, protože svou bezútěšností vyvolává migrační tlak, avšak již nepožadovaly ochranu Romů před odsunutím do právě takových poměrů.⁵⁵

K Romům se v německých spolkových zemích přistupovalo různě – jako k uprchlíkům, žadatelům o azyl nebo jako k osobám dočasně trpěným. Ve společných ubytovnách nebo ve stanových táborech žili v provizoriu mezi vypovězením, hrozícím odsunem a tolerancí. Mezitím na německé straně probíhala horečná vyjednávání s východoevropskými výchozími a tranzitními zeměmi. Šlo o repatriaci osob bez domova, kterou zastánci této myšlenky nazývali „navrácení“ nebo „zpětné přijetí“ do zemí původu, zatímco kritici a postižení mluvili o „deportaci“. Na počátku stála německo-rumunská „dohoda o repatriaci“ z listopadu 1992, po které následovaly podobné dohody se zeměmi východní a jihovýchodní Evropy, většinou spojené s milionovými subvencemi na úhradu nákladů při „zpětném

přijímání“ odsunutých. U mezinárodních „dohod o zpětném přijímání“ se nejednalo jen o odsun osob, které ilegálně překročily hranice, a vypovězených imigrantů, mezi nimi mnoha Romů, ale rovněž o spolupráci při hraničních kontrolách. Německá pohraniční policie a polská armáda přitom v německo-polském pohraničí nasadily skutečné „lovce Romů“, kteří u romských zájmových sdružení oživili vzpomínky na „cikánské patroly“ z dob raného novověku. Ty ovšem na rozdíl od dnešních hraničních hlídek prováděly hon na „potulné Cikány“, kteří nepoživali žádné právní ochrany, někdy přímo s povolením zabíjet. Namísto řetězové migrace z východu na západ, přerušené ochrannými opatřeními „pevnosti Evropa“, nastoupil řetězový odsun ze západu na východ. Vypovězení a v hraničním prostoru zadržení Romové byli po etapách odsunováni až do zemí původu, kde se někdy stávali obětmi pobouřených nacionalistů. Tak tomu bylo například v Rumunsku, které je podle nového německého azylového zákona z roku 1993 považováno za „bezpečnou zemi“, z níž již není možné požadovat azyl, stejně jako z Bulharska, Polska, z České republiky, Slovenské republiky nebo z Maďarska.

Příkladem podporovaného „dobrovolného“ návratu je na zemské úrovni „program návratu Romů“, přijatý po bouřlivých politických diskusích o pokračování nebo zastavení odsunu v září 1990 spolkovou zemí Severní Porýní-Vestfálsko ve spolupráci s Charitou a jugoslávskou Makedonií. Jednalo se o důraznou nabídku návratu imigrantům z Makedonie, kteří v Severním Porýní-Vestfálsku neměli azyl ani jiné oprávnění k pobytu, a proto museli po zrušení dočasného zastavení odsunů v dohledné době stejně počítat s nuceným návratem. Cílem byla největší romská osada v Evropě, čtyřicetitisícová čtvrť Šutka ve Skopje. Severní Porýní-Vestfálsko hradilo v tomto případě integrační podporu a pro první rok také nájemné v sídlišti, které tam tato spolková země vybuodovala. Sídlíště pak přešlo do vlastnictví republiky Makedonie, přičemž Severnímu Porýní-Vestfálsku zůstalo zachováno přinejmenším pětileté dispoziční právo při obsazování tohoto sídliště. „Reintegrační program“ byl dále spojen s místním rozvojovým programem zahrnujícím půjčky na založení vlastní existence a na tvorbu pracovních míst.

To, co zemská vláda považovala za příspěvek k „nové uprchlické politice“, založené na reintegraci a potírání příčin útěků, označil evropský Roma National Congress jako drahou deportaci do bída: „Makedonii bylo vyplaceno celkem již třicet milionů marek za to, že poslouží jako odkladiště pro deportované ‚Cikány‘. Pokrytecky tu bylo na okraji romského ghetta ve Skopje (Šutka) vybudováno pár fešáckých ‚domečků‘ pro ‚navrátilce‘. Nové domy stojí na okraji jednoho z nejhroznějších romských ghatt v Evropě, v němž musí ‚žít‘ přes 40 000 Romů jako zvěř, zčásti v lepenkových kartonech, a kde dětská úmrtnost přesahuje 50 %. Neexistuje tu kanalizace, tekoucí voda ani lékařská péče. [...] Na bídě našich lidí již vydělávají celé státy.“⁵⁶ Romům směřujícím z východní a jihovýchodní Evropy na západ zbývala při pokračujícím uzavírání „pevnosti Evropa“ jen ilegální imigrace, která se tak nadále zvyšuje, a to navzdory zabezpečení hranic nejmodernější technikou, navzdory rozšíření kontrolovaného prostoru a práv Spolkové ochrany hranic zasahovat daleko směrem do vnitrozemí i navzdory těsné spolupráci s výchozími a tranzitními zeměmi při odsunu osob. Pokud se někde Romové vůbec dostali na západ legálně, jednalo se zpravidla o uprchlíky před válečnými událostmi a občanskou válkou z konfliktní oblasti, která se kdysi nazývala Jugoslávií.

3. UPRCHLÍCI A VYHNANCI Z VÝCHODNÍ A JIHOVÝCHODNÍ EVROPY: JUGOSLÁVIE, ALBÁNIE, KOSOVO

Na jihovýchodě Evropy přineslo rozbití starých struktur po roce 1990/91 nepřehledné zástupy uprchlíků. Dvěma nejdůležitějšími výchozími prostory byly v tomto ohledu Jugoslávie a Albánie. Zhroucení mnohonárodnostní federativní republiky Jugoslávie způsobila trvalá ekonomická a politická krize spolu se vzájemně neslučitelnými zájmy jednotlivých členů federace a existencí nacionalistických proudů. V přípa-

dě Albánie šlo o náhlé politické otevření země, která byla za Hodžova režimu téměř na půl století v podstatě hermeticky uzavřena a z níž ekonomické zruinování učinilo chudobinec Evropy.

Rozpad Jugoslávie: V důsledku války a občanské války v bývalé Jugoslávii se miliony osob ocitly v postavení lidí bez domova. Počet vnitřních běženců (Internally Displaced Persons, IDP) odhadovala UNHCR v roce 1995 na 3,7 milionu osob. Statisíce uprchly do jiných evropských států, které jim na základě ustanovení Ženevské konvence o uprchlících poskytly dočasnou humanitární ochranu.⁵⁷

Podle sčítání z roku 1981 bylo z 22,4 milionu obyvatel mnohonárodnostní Jugoslávie 8,1 milionu (36,3 %) Srbů, 4,4 milionu (19,7 %) Chorvatů, 1,8 milionu (8 %) Slovinců, 1,3 milionu (6 %) Makedonců a 0,6 milionu (2,6 %) Černohorců. Mezi ostatními 11,2 % obyvatel bylo 1,7 milionu Albánců a 1,2 milionu „Jugoslávců“, jejichž rodiče patřili k různým skupinám populace a kteří využili nabízené možnosti označit se za „Jugoslávce“. K tomu se přidávali Maďaři, Turci, Slováci, Rumuni, Romové a další národnostní skupiny. Tato etnicko-kulturní mozaika zahrnovala nejen různé historické tradice osmanské a habsburské mnohonárodnostní monarchie, ale také zkušenost krví prosyceného rozpolcení vycházejícího z příslušnosti chorvatských a srbských partyzánských skupin (ustašovci a četnici) k opačným stranám bojujícím za druhé světové války. To vše formovalo napjatý vzájemný vztah jednotlivých etnických skupin, jehož latentní konflikty Titův režim zčásti překlenuj, zčásti potlačil.

Po Titově smrti se federální jednota rozpadla v důsledku ústavních nedostatků a výrazných rozdílů ve vývoji regionů, v důsledku sporů o přerozdělování i následkem protikladných sociálních a ekonomických skupinových zájmů. Při narůstajících potížích poškozovala jugoslávskou ekonomiku přebujelá administrativa, nesprávné hospodaření, chybné investice a rostoucí technická zaostalost. Vzájemné vztahy členů Svazové radyablokovaly možnost realizace fungující vnitřní a především hospodářské politiky. Nacionalistické a mocensko-politické zájmové skupiny pod rozdílnou mezi-

národní záštitou zatím aktivovaly a využívaly staré etnické předsudky, představy o vlastní výlučnosti a nepřátelské obrazy těch druhých.

Vnitrojugoslávské napětí přesto nemuselo vést k válečným konfliktům. Jejich nastartování souviselo s autonomními snahami Slovinska a Chorvatska, podporovanými v tomto úsilí ze Západu, a vzednutím velkosrbských nacionalistických emocí, patrných již od let 1987/88, a jejich využíváním k udržení mocenského postavení srbského Miloševićova státního vedení. Slovinsko a Chorvatsko vyhlásily 25. června 1991 suverenitu a nezávislost, hned nato obě země napadla jugoslávská lidová armáda. To byl počátek celé série válečných konfliktů: ve Slovinsku v červnu/červenci 1991, v Chorvatsku od června/července 1991 do ledna 1992 a v květnu a srpnu 1995, v Bosně a Hercegovině od dubna 1992 do listopadu 1995. Tváří v tvář hrůzám páchaným na civilním obyvatelstvu, jež v „civilizovaných“ zemích západního světa nebyly od časů „civilizačního zlomu“ nacionálního socialismu (D. Diner) a po zkušenosti druhé světové války považovány za možné, získal pojem „etnické čistky“, považovaný již za pouhou historickou kategorii, na nové děsivé aktuálnosti.

V Chorvatsku, v němž ze 4,7 milionu obyvatel patřilo v roce 1990 celých 85 % k Chorvatům a 11,5 % k Srbům, vyhlásili krajinští Srbové nezávislost, provolali vlastní republiku a začali s vyháněním chorvatského obyvatelstva. Koncem roku 1991 bylo na útěku již 500 000 osob, z toho asi 300 000 tisíc z chorvatského území obsazeného Srby. Většina z nich zůstala uvnitř země. Jen malá část uprchlíků a vyhnanců z Chorvatska se dostala do jiných zemí Evropy. Z celkového počtu asi 80 000 těchto běženců uprchlo např. asi 13 000 osob do Rakouska, kde získali přístřeší u známých a příbuzných a obdrželi podporu od státu. Po uklidnění chorvatského konfliktu se většina z nich vrátila zpátky.⁵⁸

Dosud největší hrůzy, materiální, fyzické a psychické důsledky pro civilní obyvatelstvo přinesla válka v Bosně a Hercegovině, která v období od dubna 1992 do listopadu 1995 prakticky plynule navázala na válku v Chorvatsku. Bosňáci (tzv. Muslimové) tu tvořili před válkou 44 % z celkového počtu

4,5 milionu obyvatel, Chorvati 17 % a Srbové 32 %. Od dubna do srpna 1992 dobyli bosenští Srbové s pomocí jugoslávské lidové armády až 70 % celkového území země a vyhnali odtud nesrbské obyvatelstvo. V květnu 1992 bylo na útěku již 700 000 osob, v srpnu 1992 1,7 milionu. Do daytonské „mírové smlouvy“ v listopadu 1995 stoupl počet uprchlíků na více než 2,5 milionu osob. Z celkových 1,2 milionu vnitřních běženců přešlo více než 650 000 do jiné z republik bývalé Jugoslávie. V roce 1996 pokračovaly „etnické čistky“ v obou částech Bosny. Příslušníci menšin na všech územích znovu přicházeli o hospodářskou základnu své existence, byli vyháněni ze svých obydlí, okrádáni, napadáni, ponižováni, znásilňováni a zabíjeni. Etnické rozdělení se nadále upevňovalo. Počátkem roku 1997 bylo v Bosně a Hercegovině důsledky těchto událostí bezprostředně postiženo asi 1,3 milionu uprchlíků. V březnu 1998 žilo v Srbsku a v Černé Hoře 550 000 srbských uprchlíků, z nichž 250 000 pocházelo z Bosny a Hercegoviny a 300 000 z Chorvatska. Mimo vlastní oblast někdejší Jugoslávie bylo jen v samotném Německu registrováno na 350 000 uprchlíků.

Z 500 000 osob, o nichž se mluvilo v daytonské dohodě, se do poloviny roku 1997 vrátilo do původních oblastí zatím jen 300 000 uprchlíků ze zahraničí či vnitřních oblastí bývalé Jugoslávie. V návratu jim bránily různé problémy. Na území předválečné Bosny bylo zhruba 60 % veškerých obydlí poškozeno nebo zničeno, některé zaminované oblasti na venkově nebyly vůbec obyvatelné. K tomu se přidávaly výrazné ekonomické problémy. Hrubý národní produkt na osobu se v letech 1990–1995 snížil o dvě třetiny, průmyslová výroba činila v roce 1995 5–10 % oproti roku 1990, nezaměstnanost se zvýšila na 65–75 %. Především to však byla nedostatečná podpora ze strany úřadů, která vedla k tomu, že například v roce 1997 mohli v Bosně z 210 000 navrátilců jen 34 000 převzít nazpět své domy a byty, z velké části zničené. Ve své předválečné domovně teď často představovali nenáviděnou minoritu. Dalších 1,8 milionu osob se stále ještě nacházelo na útěku, z poloviny uvnitř regionu, z poloviny v cizině. Asi 350 000 uprchlíků bylo od roku 1992 přijato k trvalému pobytu v jiných evropských zemích nebo v USA, v Kanadě či Austrálii.⁵⁹

Albánie: Emigrace z Albánie začala v polovině roku 1990 útekem asi 4000 osob na zastupitelské úřady západních zemí. Země uzavřená přes 45 let před okolním světem, nepočítáme-li kontakty s Čínou a Sovětským svazem do poloviny šedesátých let 20. století, plánovala z vlastní strany jen opatrné otevírání směrem ven. Avšak po léta strádaná zvědavost, touha po volném pohybu a přitažlivost okolního světa, známého jen z televize, si nakonec, povzbuzeny úspěchem uprchlíků z ambasad, prorazily cestu. K tomu se jako další impulz přidala strukturální chudoba, vystupňovaná v letech 1990/91 stále se zhoršující ekonomickou situací. Propojení uvedených momentů, sociální nepokoje a útky z politických důvodů byly hlavními určujícími faktory dvou velkých migračních vln v únoru/březnu a v srpnu 1991, jejichž hlavním cílem se staly Itálie a Řecko. V Itálii zasáhl tento pohyb nejvíce jadranské přístavy Brindisi a Bari ležící pouhých 60 kilometrů od pobřeží Albánie, na druhé straně Otrantského průlivu, a přilehlou, málo rozvinutou oblast Apulie. V březnu 1991 se do Itálie dostalo za nepřehledných okolností asi 12 000 Albánců, v srpnu téhož roku ještě dalších asi 17 000. Pojem „boat people“ tím získal i své evropské dimenze.

Počáteční ochota Západu přijímat albánské uprchlíky vycházela z přechodné akceptovatelnosti osob prchajících před politickým režimem ze země, která opožděně procítá ze studené války. S rostoucím imigračním tlakem však tato ochota rychle polevovala. První skupina migrantů mohla v červenci 1990 pokračovat v cestě na Západ prakticky bez omezení – 3000 osob do Německa, asi 900 do Francie. Část druhé skupiny z února a března 1991 ještě dostala politický azyl v Itálii. Od poloviny roku 1991 se však v hlavních cílových zemích, tedy v Itálii a v Řecku, změnila politika přijímání na politiku obranné strategie a nakonec na boj proti běžencům na vodě i na souši. Napříště byli řazeni do kategorie osob bez dokladů, tj. ilegálních ekonomických migrantů a co nejrychleji vyhošťování, přestože jejich migrační motivy byly mnohem složitější. Pro Itálii a Řecko byly v tomto ohledu rozhodující – při celkově rychle narůstající nelegální imigraci a práci cizinců – vnitropolitické motivy a snaha nebýt slabým místem na jižním okraji

„pevnosti Evropa“, ve stále semknutější EU a především v okruhu zemí „schengenské dohody“.

Kromě toho došlo v obou velkých migračních vlnách roku 1991 k rychlému vyčerpání a překročení kapacit, které umožňovaly příjem a zaopatření uprchlíků přímo na místě. Zčásti to sice platilo i pro třetí vlnu, která v březnu 1997 přivedla do Itálie přes 15 000 Albánců, avšak chaos z března 1991, způsobený tehdy momentem překvapení, se již neopakoval. Podél pobřežní hranice, vzhledem k její délce jen těžko kontrolovatelné, tehdy již čekaly hlídkové lodě námořnictva a vyhlížely čluny ilegálních přistěhovalců. V některých pobřežních oblastech byla vybudována infrastruktura usnadňující dočasné přijetí osob a jejich rychlý odsun. Navíc se ve srovnání s rokem 1991 zcela změnila struktura pohybu ilegálních imigrantů do Itálie. Převážně pod kontrolou mezinárodních převaděčských organizací se mezitím ustálily flexibilní uprchlické trasy mezi Itálií a albánskými přístavy Vlorë [Vlora] na jihu a Durrës [Drač] na severu země. Převahu již neobstarávala, podobně jako v roce 1991, přetížená a někdy až neovladatelná plavidla, ale rychlé motorové čluny nebo rybářské lodě s lidským nákladem. Rozvinula se tak permanentní ilegální migrace představující každodenní a především každonoční hru na kočku a myš mezi převaděči a migranty na jedné straně a hlídkovými čluny námořnictva a pobřežní hlídkou na straně druhé. V roce 1998 přesto překonalo námořní hranici směrem do Itálie nejméně 50 000 Albánců. Z průměrného počtu 450 až 600 osob vstupujících nebo směřujících na italský břeh jich příslušníci italské policie a námořnictva denně zadrželi asi dvě stovky, některé přitom zachránili před utonutím.

V Řecku byla imigrací zasažena především severní část země, připojená v roce 1878, kde žila albánská menšina. Po roce 1991 utíkali do Řecka nejdříve příslušníci řecké menšiny v Albánii, později je následovali i Albánci. Etnická struktura oblastí, s menšinami po obou stranách společné hranice, zřetelně zatěžovala a komplikovala vztahy mezi Albánií a Řeckem již od roku 1990. Při dvou velkých akcích bylo jen v polovině roku 1993 a koncem léta 1994 vyhoštěno z Řecka celkem asi 100 000 Albánců. Vypovězení kněze řeckého původu z Albánie

v červnu 1993 posloužilo jako podnět k vyhoštění 26 000 Albánců, nelegálně žijících a pracujících na severu Řecka. Stejný osud postihl v roce 1994 dalších 70 000 albánských migrantů. Celkem bylo v letech 1991–1994 formálně vypovězeno nejméně 200 000 Albánců, zčásti opakovaně, mnohem více však jich bylo zachyceno a vráceno ještě přímo na hranicích. Přesto se podle odhadů v letech 1991–1997 zdržovalo na území Řecka stále až 300 000 Albánců. Při celkovém počtu asi deseti milionů obyvatel (1994) mohli příchozí Albánci tvořit v Řecku asi 3,5 % veškeré populace. Z opačného pohledu žilo více než 10 % obyvatel Albánie mimo hranice své země, která se dostávala do stále větší závislosti na transferu příjmů ze zahraničí. Teprve v letech 1995/96 se vztah mezi Albánií a Řeckem opět uvolnil, i když smlouva o sezónní práci Albánců v Řecku, podepsaná v roce 1996, vstoupila vzhledem k nepokojům v roce 1997 v platnost opožděně.⁶⁰

Kosovo: Léta 1989/90 znamenala pro Kosovo faktickou ztrátu autonomie a život za výjimečného stavu v srbském policejním státě plném zvlů. Jestliže zpočátku sázeli především kosovští Albánci na pokojnou rezistenci, zostřila se již dlouho napjatá situace krátce po daytonské dohodě z podzimu 1995. Stěžejním bodem tu byl požadavek národnostní většiny (90 %) etnických Albánců přinejmenším na získání autonomie a nakonec i samostatnosti na Srbsku, což bylo pro srbskou stranu z historických i mocenskopolitických důvodů zcela nemyslitelné. Z asi dvou milionů obyvatel Kosova bylo v roce 1989 asi 1,8 milionu etnických Albánců. Silný vzestup Albánců v Kosovu na úkor srbského obyvatelstva souvisel s vyšší porodností Albánců, ale také s odchodem části Srbů (a Černošců) z nejchudší oblasti republiky do jiných svazových republik Jugoslávie, později do Srbska. Vedle toho žili v Kosovu také Romové a jiné menší minoritní skupiny.

Zvlů srbského vedení se stupňovala v letech 1996–1998. V jejím pozadí stál i zde velkosrbský nacionalismus Miloševićovy vlády, která například na školách a univerzitách v Kosovu zakázala používání albánského jazyka. Již v předchozích letech byly z univerzity v Prištině, hlavním městě kosovské oblasti, vyloučeni vyučující a studenti z řad kosovských Albánců.

Podobné opatření platilo téměř pro všechna zdravotnická zařízení a pro podniky pod státní kontrolou. Tím se vytvořil systém určitého apartheidu, na který kosovští Albánci reagovali postupným vybudováním paralelních struktur – od státních institucí až po vzdělávací a zdravotnická zařízení. Tyto paralelní struktury byly udržovány zvláštními daněmi, prostřednictvím mezinárodních organizací, finančními převody od Albánců, kteří se vystěhovali do ciziny nebo tam pracovali, a pomocí nejrůznějších svépomocných iniciativ. Po určitou dobu dokázaly tlumit důsledky izolace národnostní většiny ze strany Miloševičova systému, a bránit tak násilným střetům. Avšak od roku 1996 začalo guerillové hnutí Ushtria çlirimtare e Kosoves (UÇK), přerůstající v podzemní armádu, podnikat stále častější útoky. V roce 1998 se ještě zintenzivnily a konflikt nakonec překročil práh válečného konfliktu.⁶¹

V únoru 1998 začal srbský útok na provincii Kosovo a situace tu brzy nabyla podoby občanské války. Nasazení paravojských policejních jednotek s podporou jugoslávské armády mělo za následek vydrancování a zničení mnoha vesnic, nejméně 300 000 osob bylo vyhnáno a ocitlo se v situaci vnitřních běženců. Uprchlíci z Kosova byli v roce 1998 v Evropě rovněž na prvním místě mezi žadateli o azyl – mimo jiné 32 000 v Německu a asi 15 000 ve Švýcarsku. Průměří uzavřené pod mezinárodním tlakem v říjnu 1998, nedokázalo až do jara 1999 na místě samém nic změnit. Naopak, srbské masakry albánských civilistů vyhnaly jenom v lednu z domovů dalších 20 000 osob. První polovina roku 1999 přinesla pokračování masakrů, plenění, zkázu, hromadné útoky a utrpení uprchlíků v Kosovu, kam bylo vysláno celkem asi 30 000 vojáků, z poloviny příslušníků pravidelné srbské armády a z druhé části paravojských oddílů.

Dokonce i během „mírových jednání“ na zámku Rambouillet u Paříže pokračovaly boje neztenčenou silou. Po ztroskotání mezinárodních snah o nalezení mírového východiska a po zahájení bombardování ze strany NATO 24. března 1999 začala masovým vyháněním kosovských Albánců nejmohutnější a nejnásilnější „etnická čistka“ v Evropě od hromadného vyhánění po druhé světové válce. Desetitisíce osob uprchly do hor,

většina však odešla do sousední Makedonie, Albánie a Černé Hory. Další z nich nahnali Srbové k hranicím nebo, jako například v hlavním městě Kosova Prištině, do přeplněných vlaků a vysadili je na hranicích. Zanechaný majetek byl v rámci politiky spálené země vypleněn a likvidován. Nic již nemělo připomínat existenci kosovských Albánců, proto jim při překročení hranic byly mnohdy odebrány a ničeny pasy a dokonce i poznávací značky automobilů. V místech, odkud odešli, byly vypáleny školy, knihovny a archivy.

Počet uprchlíků se rapidně zvyšoval. Na hraničních přechodech Blace a Kukës čekalo o Velikonocích 1999 někdy až 50 000 osob na vpuštění do Makedonie či Albánie. Odhady udávaly u těchto přechodů až 4000 uprchlíků za hodinu. Západ nebyl na takový exodus připraven. Vzápětí byly sice přislíbeny pomocné akce, avšak rozběhly se opožděně a s mnoha překážkami. Podmínky pro přijímání uprchlíků byly proto zpočátku katastrofální, někdy nebylo připraveno nic. Současně šířila média Miloševičova režimu demagogické výzvy, podle nichž bělehradská federální vláda Albánci vyzývala, aby zůstali v Kosovu – ve zveřejněných stanoviscích Bělehradu se zmínky o vyhánění vůbec neobjevily.

V květnu 1999 předložilo americké ministerstvo zahraničí zprávu pod názvem „Vymazat dějiny – etnické čistky v Kosovu“, v níž se uvádí, že jugoslávské jednotky a k nim částečně přiřazené milice, mající spíš charakter band, praktikovaly v Kosovu vyhánění, „jaké Evropa již neviděla od druhé světové války“.⁶² Útěky, vyhánění a systematická deportace přivedly od dubna do června 1999 za hranice Kosova asi 900 000 osob, mnoho dalších se skrývalo v lesích. Do Albánie uprchlo nejméně 500 000 osob. Zpočátku je většinou přijímaly místní rodiny, přestože právě sever Albánie je nesmírně chudý. Do Makedonie, kde se zpočátku předpokládalo přijetí nanejvýš 20 000 uprchlíků, dorazilo podle údajů OSN již v prvním dubnovém týdnu minimálně 125 000 obyvatel Kosova, na vrcholu uprchlické vlny v květnu a červnu 1999 se tento počet měl ještě zvýšit na 220 000. Přes 30 000 osob prchalo ve stejnou dobu po dosud zasněžených horských stezkách do Černé Hory, která nakonec přijala 70 000 uprchlíků. Teprve pohružka Makedonie, že

nebude přijímat další běžence, pokud nebudou smět pokračovat v cestě na Západ, přiměla Západ, aby vyhlásil ochotu k jejich přijetí. Mezi státy NATO mělo být takto rozděleno asi 100 000 uprchlíků, většina z nich se měla dostat do Německa (40 000), do USA a do Turecka (po 20 000). Ve skutečnosti vyvezla letadla z oblasti nakonec mnohem méně osob, například Německo přijalo pouze 15 000 osob. Přitom se v azylovém právu opět projevila „mezera v pojetí ochrany“. Vyhnanci z Kosova, u nichž o potřebě ochrany nebylo pochyb, se v Německu například museli spokojit s nejistým postavením charakterizovaným pouze časově omezenou ochranou před odsunem, Byli tedy pouze dočasně tolerováni, „prakticky jako ilegální imigranti“.⁶³

Ohledně ukončení bojových akcí v červnu 1999 začala reemigrace kosovských uprchlíků, zčásti přímo za jednotkami KFOR, vyslanými OSN. Do konce července 1999 se do Kosova vrátilo již 737 000 z celkového počtu asi 900 000 uprchlíků. Dělo se tak navzdory zpusťování země – například v obci Peć postihlo 80 % všech domů a obchodů – a přes naléhavé varování jednotek KFOR a pomocných organizací před srbskými náslapnými minami, nástražnými výbušnými systémy a roztroušenými náložemi trhavých pum, použitých při náletech NATO.

Po stažení srbských jednotek a s návratem Albánců se směr uprchlických proudů v Kosovu obrátil. Následoval útěk a vyhánění Srbů a často i Romů pro jejich údajně prosrbské postoje. Podle odhadu UNHCR uprchlo od začátku června do konce července 1999 do Srbska a Černé Hory z obav před pomstou kosovských Albánců již více než 172 000 osob. Romové se pokoušeli, podobně jako předtím Albánci, překonat na člunech převaděčů Otrantský průliv. Jejich pozice byla nezáviděníhodná – vyhnání z Kosova a nežádoucí v Itálii. Ilegální převoz na rychlých otevřených člunech, které se bez světél hnaly v noci přes Jaderské moře, stál přibližně 1000 německých marek za osobu. Převaděči nezřídka po cestě část pasažérů ztratili nebo je při hrozícím dopadení jednoduše shodili přes palubu, aby pronásledovatele zaměstnali jejich záchranou a sami mohli rychleji uniknout. V Kosovu se mezitím albánští navrátilci vrhli na domy nových uprchlíků, ne vždy chráněné jednotkami KFOR, a někdy i na Romy a Srby samotné. Zřízení

mezinárodního protektorátu, v němž „mezinárodní společenství“ chce vybudovat novou společnost, se od samého počátku stalo „modelovým příkladem liberálního internacionalismu po studené válce“.⁶⁴

Výsledkem Miloševičovy velkosrbské mocenské politiky bylo nejen utrpení obyvatel v místech ozbrojených konfliktů, ale – po Chorvatsku (200 000 osob z Krajiny) a Bosně (50 000 jen z předměstí Sarajeva) – již potřetí také vyhnání Srbů z postižené oblasti, tentokrát dokonce z území, které je podle velkosrbského národního mýtu považováno za „kolébku Srbů“ a které mělo být „etnicky vyčištěno“ od Albánců. Zda oblast bývalé Jugoslávie přestane být po ukončení kosovské války zdrojem konfliktů, nezáleží pouze na účinnosti mezinárodních rozvojových a případně i pacifikačních programů směřovaných k odstranění příčin uprchlictví. Záleží také na tom, jak vážně vezme Evropa ekonomické, společenské, politické a humanitární výzvy stojící v pozadí těchto dějů a spojující minulost s přítomností. Neboť nová balkánská válka na konci 20. století představuje jako „symptom hluboké evropské krize“ (E. Hobsbawm) „klíčovou událost nových evropských dějin“ (D. Diner). Připomíná nám, že Evropanům se od rozpadu autoritativních mnohonárodnostních říší na konci první světové války nepodařilo zajistit mírové soužití různých národnostních skupin ve stabilních liberálně demokratických státech. Proto dal M. Mazower své knize o dějinách Evropy ve 20. století název „Dark Continent“.⁶⁵

4. INTERKONTINENTÁLNÍ MIGRACE JIH-SEVER: IMIGRACE ZE „TŘETÍHO SVĚTA“

„Třetí svět“ představoval pro Evropu konce století pořád ještě migračního strašáka prvního řádu a jako takový byl předmětem bezpečnostně-politických obranných koncepcí na národní i evropské úrovni, přestože dvě třetiny migrantů

v západní Evropě pocházely z východu a pouhá jedna třetina z jihu, ba i navzdory faktu, že migrace směřující do Evropy z jihu se v devadesátých letech 20. století zvýšila jen o 1–2 %, zatímco migrace z východu vzrostla o 21 %.⁶⁶ V představách o průběhu a budoucnosti migrace z jihu na sever stála na jedné straně hrozba afrického „pochodu“ na Evropu, připomínající starší hrozivé vize Enocha Powella z jeho projevu o „potocích krve“ („Rivers of Blood“, 1968) nebo Jeana Raspaila z jeho fiktivního románu (1972) o přistání invazní flotily hladovějících imigrantů z Kalkaty na Azurovém pobřeží. Na druhé straně převládaly představy o jakési postupné migrační infiltraci, při níž azylanti (ve střední a severní Evropě) a nelegální pracovníci (v jižní Evropě) průkopnický prošlapávají imigrační cesty pro příchod dalších rodinných příslušníků a neregulární, resp. ilegální řetězovou migraci.⁶⁷

Avšak zdaleka největší část celosvětových migračních pohybů, jichž se koncem devadesátých let 20. století podle odhadů účastnilo 120 milionů osob, probíhala stále v rámci „třetího světa“, z toho z jedné třetiny přímo v Africe. Většinu uprchlíků, kteří se zdržují v zahraničí a vyhovují definici ve smyslu Ženevské konvence, tvoří ženy a děti – jejich počet se od roku 1980 zdvojnásobil a podle odhadů vzroste do roku 2005 opět na dvojnásobek, přibližně na 70 milionů osob. Pokud bychom šli za úzce vymezený pojem Ženevské konvence, pro nějž je podstatné překročení hranic, a pokud bychom sem zahrnuli i ekologické uprchlíky nebo dokonce chudáky, kteří kvůli holému přežití odcházejí z venkova do slumů gigantických aglomerací („Giant Cities“), potom by jejich celkový počet brzy překročil hranici jedné miliardy.⁶⁸

Na konci „století uprchlíků“ (ovšem konci pouze kalendářním), byl zřejmý nápadný rozdíl mezi globálními uprchlickými dramaty a tím, jak Evropa prezentovala své „postižení“ celosvětovým „migračním tlakem“. Protože dějiny migrace směřující do Evropy z jihu nejsou ani tak dějinami skutečných migračních pochodů jako spíše historií strachu a obranných postojů, budou zde pojednány pouze v souhrnném přehledu. Soustředíme se na otázku, jaké vývojové tendence můžeme koncem 20. století pozorovat u hnacích sil migračního procesu směru-

jícího do „pevnosti Evropa“ z jihu a jak se vyvíjely jeho formy a cesty.⁶⁹

Celosvětový migrační proces je koncem 20. století určován dlouhodobě působícím strukturním napětím a předivem problémů s mnohotvárnými, vzájemně se zesilujícími vztahy, které vystupňovalo zhroucení železné opony.

Na prvním místě působí na jižní polokouli rozevírající se nůžky mezi silným *populačním růstem* a stagnujícími nebo dokonce klesajícími možnostmi obživy. Zvláště nápadně vystupuje tento proces v krizi zemědělství, která se vyhrocuje v důsledku rostoucího nedostatku půdy, ekologických problémů, mechanizace výroby, ale také vlivem světového obchodu. Chudnoucí venkovské obyvatelstvo se jí snaží uniknout zpravidla regionálním útekem do měst. Tím se prohlubuje krize v přetížených imigračních prostorech měst, z nichž pak vycházejí další migrační proudy.

Přehledy o vývoji světové populace z devadesátých let 20. století sice signalizují, že dynamika globálního populačního růstu se zřejmě mírně zpomalila, což ovšem souviselo hlavně s populačním vývojem v rozvinutých průmyslových státech. Přírůstky v zemích „třetího světa“, kde můžeme zaznamenat 97 % celosvětového populačního růstu, jsou stále výrazně vysoké. Platí to především pro Afriku a Asii, na jejichž konto připadá více než polovina celkového růstu světové populace. Ta dosáhla koncem roku 1999 asi šesti miliard lidí a kolem roku 2050 by podle odhadu amerického Bureau of Census mohla dosáhnout již devíti miliard. Modelové výpočty OSN počítají pro východní Evropu v letech 1992–2025 pouze s přírůstkem z 96,9 na 107,2 milionu a pro oblast států SNS s nárůstem ze 284,5 na 344,5 milionu osob. U jihovýchodních sousedů Evropy (západní Asie včetně Turecka, ale bez Íránu) se ovšem počítá s přírůstkem ze 139,3 na 286,6 milionu a u šesti severoafrických států s růstem ze 147,7 na 280,4 milionu osob. To prakticky znamená zdvojnásobení počtu obyvatel v tomto prostoru z přibližně 287 milionů na asi 567 milionů osob do roku 2025.

Ještě dramatičtější vypadají rozdíly v demografickém vývoji (přirozená měna a migrace), pokud výpočty a extrapolace rozšíříme na délku celého století. Potom nám vyjde pro období

1950–2050 v případě Německa, Francie, Itálie, Španělska, Nizozemska a Belgie celkový přírůstek 10,5 %, v případě Alžírka, Maroka, Tuniska, Egypta, Libye a Turecka pak navýšení o 457 %. Zvláště v africkém Středomoří se vytvořilo výrazné napětí v důsledku disproporčního růstu populace a zdrojů obživy. O to zřetelněji pak vyvstávají zmíněné protichůdně působící tendence přirozeného demografického vývoje mezi evropským a africkým Středomořím, které stojí v pozadí euroafrického migračního systému v oblasti Středozemního moře, nabývajícího nyní novou podobu. Pro subsaharskou Afriku dospěly propočty z roku 1991 dokonce k závěru, že v příštích dvou desetiletích by se tu muselo tempo ekonomického růstu ztrojnásobit, aby se udržel krok s očekávaným zdvojnásobením počtu pracovních sil, což je ovšem zcela bezvýchodná perspektiva.⁷⁰

K tomu se v mnohých výchozích oblastech migrace ještě přidává mobilizující síla klimaticky daného nebo člověkem způsobeného *ničení životního prostředí*. V ekologicky kritických zónách žije v celosvětovém měřítku již asi 1,6 miliardy osob. Akutně ohrožen poškozením životního prostředí a především šířením pouští („dezertifikace“) je podle údajů Programu životního prostředí OSN (UNEP) životní prostor asi 135 milionů lidí. Od roku 1960 se snížila lesní plocha, připadající na každého z obyvatel planety, o polovinu, a to na 0,6 hektaru, přičemž do roku 2025 se zřejmě ještě zmenší na 0,4 hektaru na osobu, což je méně než jedno fotbalové hřiště. Podle zdrženlivých odhadů vyžene jen skleníkový efekt a stoupající hladina moře do roku 2050 nejméně 150 milionů lidí z jejich domovů, a způsobí tak rozsáhlé migrační pohyby těchto „ekologických uprchlíků“. K migračnímu efektu globálního oteplování a zvýšené mořské hladiny se přidají důsledky rapidně klesající hladiny spodních vod, neboť již na konci 20. století se 260 milionů hektarů zemědělsky obdělávané půdy uměle zavlažuje přečerpávanou spodní vodou. Na obdělávaných plochách „třetího světa“ se přitom odebírá mnohem víc vody, než kolik se tam v podobě srážek vrací.

Tyto faktory zesilují migrační pohyby nejen ve vyprahlých oblastech „třetího světa“ a v jihoasijských záplavových zónách, ale působí zčásti i na území nástupnických států bývalého

Sovětského svazu, kde lhostejnost dřívějšího ekonomického systému vůči ekologickým problémům, jednostranné zaměření na monokultury, trvalé poškození půd nadměrným přihnojováním a zanedbáváním infrastruktury přináší další velkou zátěž v procesu transformace. Všeobecné nedostatky v zásobování, především vodou, energií a potravinami, tu vytvořily katastrofický potenciál, který se může náhle vybit a vyvolat masové migrace. Od roku 1989 muselo na území bývalého Sovětského svazu opustit své domovy v důsledku ekologických katastrof asi 700 000 osob. Bylo to například vysychání Aralského moře ve Střední Asii, radioaktivní zamoření jaderné střelnice v Semipalatinsku a následky havárie jaderného reaktoru v Černobylu.

K ekologickým problémům vyplývajícím z narušování životního prostředí přibývá zápas o vysychající, avšak pro život a přežití nepostradatelné přírodní zdroje. Jsou to v první řadě spory o vodní plochy a toky přesahující hranice států, které se rýsují stále výrazněji. Podobné „vodní konflikty“ vedené o existenční základnu stamilionů lidí hrozí podle odhadů experta F. Nuschelera nejen mezi Egyptem a Súdánem o nilskou vodu nebo mezi Izraelem a Jordánskem o vody Jordánu, ale také mezi Tureckem a Sýrií o Eufrat, mezi Indií a Pákistánem o Indus a mezi Indií a Bangladéšem o vodu řeky Gangy. Avšak již před vypuknutím otevřených konfliktů stoupá v důsledku ztenčování zásob vody ve „třetím světě“ počet ekologických běženců.⁷¹

Jako důsledek nerovnoměrného růstu se prohloubila *vývojová disproporce* v globálním i regionálním měřítku. V roce 1996 žilo podle zprávy UNDP (Human Development Report) 1,6 miliardy osob hůře než před patnácti lety a příjem na hlavu byl v sedmdesáti zemích „třetího světa“ nižší než o dvě desetiletí dříve. Propastné rozdíly v tempu vývoje se ještě prohloubily uvolněním kapitálových toků a výrobních a tržních vztahů v rámci *procesu globalizace*, zvláště poté, když skončilo rozdělení světa na Východ a Západ. Konec soupeření dvou společenských systémů současně oslabil ochotu k „rozvojové pomoci“ v nejširším smyslu slova, neboť ta byla během studené války motivována nejen humanitárně, ale také mocenskopolitickými zájmy. Se znalostí těchto komplexních souvislostí a v souladu

s tímto poznáním vycházela zpráva o stavu světové populace UNFPA v roce 1993 z předpokladu, že úsilí o získání lepšího výdělků je stále výrazněji zastíňováno migrací za nalezením práce a získáním příjmu pro holé přežití.

Proces globalizace ovšem přímo i nepřímo ovlivňuje i samotné migrační děje, do nichž se od osmdesátých let 20. století zapojuje stále více zemí jako jejich výchozí nebo cílové oblasti, včetně států, které až do konce studené války uzavírala globální hranice společenských systémů. Procesu celosvětového zanikání hranic v oblasti výrobních a tržních vztahů i z hlediska pohybu kapitálu tedy odpovídá, i když u některých vrstev a skupin velmi omezeně, i proces určitého vytrácení hranic u migračních procesů. Obrazy relativně bohatého Severu a Západu, přenášené globálně propojenými médii, působily na Jihu a na Východě nejen jako spotřební pobídka, ale také jako podnět k migraci – nemusela nutně směřovat na domněle „zlatý“ Západ nebo Sever, ale alespoň dočasně nebo trvale pryč z dosavadního původního prostředí.

Zhuštění globální dopravní sítě poskytuje v rostoucí míře možnosti jak tyto migrační podněty realizovat – ovšem ne nejchudším z chudých, ale především vzdělanému střednímu stavu. Odchod osob s vyšší kvalifikací („brain drain“) však ještě dále urychluje relativní proces chudnutí výchozích oblastí. Hlavním potenciálem mezikontinentální dálkové migrace směřující například do Evropy jsou ve „třetím světě“ především mladí lidé hledající zaměstnání, kteří pocházejí ze středních městských vrstev a mají patřičné školní vzdělání nebo profesní kvalifikaci. Pokud se jim nepodaří využít některého z mála otevřených migračních kanálů – například migrace za vzděláním nebo za kvalifikací zaměřené na podporu elit – jsou vzhledem k evropským imigračním překážkám často nuceni uchýlit se k pokusu proniknout na Západ prostřednictvím azylové žádosti nebo ilegálně. Jejich migrační chování je motivováno zčásti obrazem Evropy převzatým z médií a mnohdy dost vzdáleným od skutečnosti, zčásti pak zcela konkrétní představou, získanou během školního vzdělání nebo profesní kvalifikace. Mají jisté možnosti jak finančně zajistit svou – většinou ilegální – cestu a potřebné služby převaděčů. Žádnou možnost, ani jako

uprchlíci nebo pronásledovaní, nemají zpravidla ti nejchudší z chudých, neboť nemají k dispozici ani potřebné informace ani dostatečné prostředky, aby mohli uhradit „cestovní náklady“. Mluvit o „uprchlících z chudoby“ je proto zavádějící, neboť ekonomičtí migranti v užším smyslu tohoto často pejorativně zneužívaného pojmu, kteří přicházejí do Evropy s hospodářskou a sociální motivací, většinou neprchají z chudoby, ale před hrozbou chudoby. Měřeno sociálním postavením v zemi původu pocházejí někdy dokonce z tak vysokých poměrů, že jejich odchody můžeme řadit k „migraci elit“.⁷²

V celosvětovém měřítku získává migrace současně stále větší mnohotvárnost. Silně přitom vzrůstá podíl žen, a to nejen mezi uprchlíky, ale také při regulérní a neregulérní, resp. nelegální pracovní migraci. Vcelku vytvořila globalizace výrob-
ních struktur a trhu práce v celosvětovém migračním procesu novou třídní společnost s globální mobilitou různého dosahu a frekvence. „Vědci, inženýři a manažeři objíždějí zeměkouli jako velmi dobře odměňovaní zaměstnanci nadnárodních koncernů, migranti s nižší kvalifikací nacházejí zaměstnání jako levné pracovní síly v soukromých domácnostech nebo jako sezónní pracovníci v zemědělství a stavebnictví. Na spodním okraji spektra najdeme ‚nové heilóty‘ mezinárodní dělby práce: bezprávné a vykořisťované nelegální pracovní migranty a oběti organizovaného mezinárodního obchodu s ženami.“⁷³

Možnosti a příležitosti mobility dělí „ty, kdo mohou v letadle a bez víza dosáhnout jakéhokoliv místa na světě, a ty, kterým chybějí materiální předpoklady k opuštění vlasti a kterým z obav před přistěhováním neudělí žádné vízum“. V roce 1965 mohli například do Spolkové republiky Německo přijíždět bez víza občané 43 afrických a asijských států, v roce 1995 již jen ze 14 zemí – čím vyšší je počet žadatelů o azyl a uprchlíků, tím restriktivnější jsou imigrační předpisy.⁷⁴ Totéž, co platí s ohledem na svobodu cestování pro třídní společnost z „třetího světa“, lze říci i o cestujících ze SNS. Malou naději na získání víza na Západ mají chudí občané SNS a zcela jinak jsou na tom příslušníci skupiny nazývané nyní noví Rusové či „novaryši“, jejíž označení vzniklo splynutím ruského slova „tovaryšč“ („soudruh“) a francouzského „nouveau riche“ („zbohatlík“).

Vedle strukturálních problémů, vývojové disproporce a globalizace jakožto sil určujících nebo podporujících migraci působí ve výchozích oblastech coby mobilizující faktor také napětí a konflikty mezi skupinami obyvatelstva vyplývající zčásti z místních podmínek a zčásti z koloniálního a postkoloniálního vývoje, které mohou způsobovat odliv obyvatelstva, útěk nebo vyhánění menšin. Obvykle byly jako „etnicky podbarvené mocenské zápasy a boje o přerozdělení“ částečně vyvolány nebo alespoň vyostřeny znásobením strukturálních problémů a bojem o politickou moc nebo o kontrolu omezených přírodních zdrojů, avšak z vlastního nebo cizího pohledu byly často považovány odtrženě od těchto souvislostí za etnické nebo nábožensko-kulturní konflikty. Platí to například pro situaci v Súdánu, kde s výjimkou zhruba desetileté přestávky zuří již od roku 1955 občanská válka mezi severní a jižní částí země, kterou nelze ztotožňovat se „střetem kultur“ severu, ovládaného arabským islámem, a jihu, jehož africký ráz určuje prolínání přírodních náboženství a křesťanství. Výsledkem jsou 3–4 miliony uprchlíků v Chartúmu (z celkového počtu 6 milionů obyvatel), pocházející převážně z válečných oblastí na jihu. Do značné míry to ovšem platí i pro militantní islamismus v severní Africe, který se nejvýrazněji a s největšími důsledky pro migrační procesy projevil v Alžírsku. Podnítilo ho politické potlačení ambiciózní a po moci toužící fundamentalisticko-islamistické Front Islamique du Salut (FIS) vojenskou vládou v roce 1991. Podle oficiálních údajů se v letech 1990–1995 přes restriktivní emigrační opatření různými cestami vystěhovalo nebo uprchlo asi 410 000 osob, mezi nimi i řada vysokých úředníků a intelektuálů.⁷⁵

Podobné konflikty mají mnohdy dlouhou prehistorii. Patří k nim i krizové a konfliktní potenciály implantované na jižní polokouli během evropské koloniální nadvlády, nebo problémy v nástupnických státech sovětského impéria plynoucí z mnohdy vynucených masových přesunů obyvatelstva, resp. „přesídlení“ a deportací celých národnostních skupin v období stalinismu. Takové napětí a konflikty, jež byly pohnutkou migrace, také vystupňovalo nebo přímo rozpoutalo na jedné straně stažení „druhého“ světa ze světa „třetího“ poté, kdy

skončilo soupeření dvou společenských systémů, na druhé straně pak zhroucení Sovětského svazu a ukončení totalitní kontroly nad zdroji napětí v sovětském mnohonárodnostním impériu a jeho sousedních zemích.

Bývalé kolonie, především v Africe, zůstaly při zvládnání postkoloniálních problémů do značné míry osamoceny, neboť po ukončení studené války ztratily mnohé z velkých regionů „třetího světa“, zvlášť v Africe, svůj hospodářský a strategický význam. Namísto dřívějšího ospravedlňování koloniální intervence ideologickým posláním vykládaným v období vrcholného imperialismu jako „kulturní mise“ se v Evropě objevuje ospravedlňování postkoloniální neintervence s poukazem na to, že Afrika si musí cestu k vlastní budoucnosti najít sama. Ostatně Evropa se na své cestě k moderní době musela také vypořádat s problémy vlastního vývoje. Často se ale zapomínalo, že Evropa přitom měla co činit především s vlastními problémy, zatímco Afrika a další části dřívějšího koloniálního světa se musí navíc potýkat i s problémy zanesenými sem v době kolonialismu z Evropy a s jejich pozdějšími důsledky.⁷⁶

V případě dřívějších koloniálních území sahají příčiny napětí a konfliktů vnesených sem v koloniální době a vystupňovaných v postkoloniálním období od jednostranného zvýhodňování, eventuálně znevýhodňování určitých národnostních skupin ze strany koloniálních mocností a z toho plynoucího nerovnoměrného rozdělení majetku, vzdělání a sociálních příležitostí, přes vytyčení koloniálních hranic bez ohledu na místní hospodářské a etnické struktury až po koloniální strategii nuceného přesídlování jako prostředku v boji proti domácímu osvobozeneckému hnutí a z toho vyplývajících útěků, pokračující migrace a návratů po ukončení koloniální nadvlády.

Tyto a další problémy patří v Africe například k prehistorii konfliktů a tragické genocidy, resp. masového útěku v Burundi, Rwandě (Hutuové/Tutsiové) a v Zaire. Sem patří rovněž etnicky podbarvené boje o moc a přerozdělování prostředků, které probíhají pod vedením tradičních i nových soupeřících elit ale i regionálních či místních „warlords“ s jejich milicemi či spíše ozbrojenými bandami. Tyto boje vedou se zvýšeným

úsilím dobře vyzbrojené soukromé armády žoldněrů, které je možné volně najímat za tržních podmínek, i další zahraniční skupiny, které mají především zájem o přírodní zdroje (např. diamanty ve střední Africe). Ve stupňujícím se chaosu ozbrojených konfliktů a občanských válek získávají tyto střety v některých oblastech, například v Kongu nebo v Sierra Leone, často podobu nelidského běsnění. Války a občanské války zvýšily v některých afrických státech podíl uprchlíků na celkové populaci na 10–20 %. Tak tomu bylo například v Malawi s jedním milionem běženců z Mozambiku, což bylo více než 10 % obyvatelstva přijímající země. Po pokusu o převrat v Burundi v říjnu 1993 uprchl asi jeden milion osob, a to především do sousední Rwandy, ve které bylo po těžkých a jen zdánlivě zklidněných etnických konfliktech ještě asi 900 000 vnitřních uprchlíků. Když bylo ve Rwandě za masakrů Tutsiů ze strany Hutuů v dubnu až červnu 1994 povražděno nejméně půl milionu lidí a mnozí další byli zraněni nebo zmrzačeni, uprchlo několik milionů osob na zdánlivě bezpečný jihozápad Rwandy, přičemž asi 1,6 milionu osob překročilo hranice, především do Zairu, který brzy sám čelil těžkým vnitřním konfliktům.⁷⁷

V devadesátých letech 20. století se občanské války staly hlavní hnací silou nucené migrace a útěků ve „třetím světě“. Zatímco na Blízkém a Středním východě, v dalších oblastech Asie a v Latinské Americe počet válečných konfliktů v devadesátých letech výrazně poklesl, v Africe zůstával od roku 1992 (14 válek) do roku 1998 (14 válek) konstantní. V roce 1998 se v Africe odehrávalo 44 % všech válek na světě. Při zkoumání příčin válečných konfliktů⁷⁸ bylo zjištěno, že zvýšená četnost válek a s nimi spojené migrační děje jdou ruku v ruce se stagnací nebo dokonce zvratem společenského vývoje. Jinými slovy, zhroucení hospodářského systému a občanských struktur, ustavení autoritativních režimů, případně teroristických diktatur a s tím spojený pokles profesních a sociálních životních perspektiv zvyšují ochotu a připravenost k migraci u kvalifikovanějších osob, které mají kontakty do zahraničí a minimální objem prostředků, jež jim takové vystěhování nebo útěk umožňují.

Z toho plynoucí urychlování již beztak silného „odlivu mozků“ („brain drain“) se tak stává součástí začarovaného

kruhu příčin a následků s fatálními důsledky pro „vývojový proces“, protože jeho zpomalení, stagnace, nebo dokonce zvraty dále zintenzivňují migrační impulzy. Podle zprávy Human Development Report vydané UNDP v roce 1992 ztratila Afrika v letech 1985–1990 téměř 60 000 vedoucích pracovníků na úrovni středního a vyššího managementu, Ghana přišla v osmdesátých letech 20. století asi o 60 % svých lékařů. „Rozvojová pomoc“ se na tomto pozadí v některých oborech omezuje v jakémsi absurdním koloběhu na časově omezenou náhradu mnohem vyššího počtu odcházejících domácích odborníků pracovníky rozvojové pomoci z průmyslových států – které často přímo nebo nepřímo financovaly profesní přípravu odcházejících odborníků.

Mezikontinentální imigrace do Evropy byla sice z evropského pohledu značná, avšak ve srovnání s celosvětovými migračními pohyby zatím poměrně nevýznamná, navzdory zřetelné „deregionalizaci migrace“ v „komunikační“ a „mobilní integraci světa“, která provází proces globalizace.⁷⁹ V Evropě, nepočítáme-li bývalé koloniální mocnosti, to souviselo s nedostatkem privilegovaných migračních vztahů, případně migračních mostů v podobě mezikontinentálních migračních sítí, v potenciálních výchozích oblastech potom s nedostatkem informačních a materiálních možností, přičemž je nutné počítat s rozdíly u konkrétních společenských vrstev. Byl to ovšem i důsledek omezovacích opatření, která směřovala k udržení podobných pohybů mimo hranice států OECD a k jejich omezení, případně přerušení, jakmile se zdálo, že nabývají charakteru řetězové migrace.

V Evropě jsou různé názory na hodnocení „migračního tlaku“ z jihu. V centru pozornosti je otázka, zda vůbec směřuje do Evropy, zda bude nevyhnutelně dále stoupat nebo zda je možné ho redukovat koordinovanými, tj. nejen evropskými, nýbrž globálně sladěnými intervencemi („global governance“), jež by směřovaly k potlačení příčin migrace. Jde přitom především o ekonomický, politický a humanitární boj proti příčinám útěků, v případě nouze i o zásah, nazývaný v žargonu OSN „mírotvorný“, což znamená ozbrojený. Ve Rwandě k němu kvůli rivalitě mezi Francií a USA nedošlo, v Kosovu

vedl v podobě bombardování silami NATO bez mandátu OSN v roce 1999 zpočátku dokonce k další eskalaci „etnických čistek“, na Východním Timoru byl v září 1999 zahájen umístěním mezinárodní mírové jednotky. S ohledem na mnohokrát zdůrazňované a nenaplněné ekonomické potlačování příčin útěku však stojí Evropa před „volbou mezi trvale vysokým migračním tlakem nebo rozšířením pracovních příležitostí ve výchozích zemích prostřednictvím lepších možností zapojit se do mezinárodní konkurence“.⁸⁰ Z nabídky všech myslitelných akčních možností a jejich realizace se v Evropě dosud nejméně učinilo pro boj s příčinami odchodů ve výchozích oblastech a nejvíce pro potírání uprchlické migrace směřující na kontinent. Je tomu tak přesto, že k odstranění příčin této migrace vznikla nejen řada iniciativ, výzev a vyhlášení, ale i konkrétních – vzhledem k nevyjasněným otázkám účasti a financování však pouze nezávazných – plánů a dokonce i usnesení, od národní a evropské úrovně až po OSN.

Mluvit o „pevnosti Evropa“ je při tom všem nesprávné a správné současně. Nesprávné proto, že Evropa zůstala otevřená pro mnohé imigranty, kteří jsou žádoucí na národní úrovni nebo tolerováni vzhledem k nadřazenému evropskému právu, resp. univerzalistickým principům, které umožňují příchod sice značného, avšak kontrolovatelného počtu osob. Správné pak s ohledem na imigrační omezení, resp. obranu proti nežádoucím imigrantům dříve, než se dostanou přes evropské hranice do oblastí platnosti takového práva a principů, což eliminuje sice jen odhadovaný, avšak v každém případě nesrovnatelně vyšší počet možných imigrantů. Protože však neomezené právo definovat, co je a co není žádoucí migrace, spočívá na straně cílového kontinentu a jeho států, jsou dohady kolem „pevnosti Evropa“ zbytečné, neboť je zajisté účelem pevnosti, aby těm, kdo žijí uvnitř, poskytovala ochranu před skutečným nebo domnělým ohrožením zvenčí a vpouštěla jen ty, kdo jsou podle rozhodnutí jejích obyvatel považováni za žádoucí nebo kteří vyžadují ochranu.

Uzavření „pevnosti Evropa“ ponechalo imigrantům z „třetího světa“ jen několik málo otevřených vstupů, které se během devadesátých let 20. století ještě více přivřely a současně se zře-

telněji profilyovaly. Legální rozměr migrace zahrnuje stejně jako dříve migraci elit, migraci za vzděláním a profesní přípravou, která se omezuje na střední nebo vyšší vrstvy a která se ve svém důsledku často kryje s privilegovanými, i když stále více omezovanými migračními vztahy v podobě postkoloniální nebo „etnické“ imigrace. K tomu přistupuje slučování rodin v návaznosti na starší imigraci a přijímání azylantů a uprchlíků, praktikované však s rostoucí restrikcí. Mimo tyto legální vstupy začíná skrytá zóna neregulérní, resp. nelegální imigrace a pobytů.

Definice migračních skupin, které jsou za určitých okolností přijatelné, například žadatelů o azyl, a cílené otevírání migračních vstupů těmto skupinám představuje evropskou roli v mezikontinentální hře o možnostech přistěhovalců z „třetího světa“, o jejichž poskytnutí však evropská strana projevuje jen omezený zájem. Úlohou zájemců o imigraci je zorientovat se v těchto ustanoveních, případně se jim přizpůsobit vhodnou sebezprezentací. Typicky evropská otázka, jestli je někdo „opravdový“ uprchlík, se nakonec redukuje na to, zda daná osoba je schopna vzbudit věrohodný dojem, že odpovídá kritériím, která evropská strana spojuje s příslušnými definicemi přijatelných migračních skupin – ať již tato kritéria byla pro osobní rozhodnutí o migraci skutečně rozhodující či nikoliv.

Tam, kde nejsou prakticky žádné možnosti regulérního přistěhovalství, musí se jako náhrada využít cesta, která k tomu účelu původně určena nebyla, například žádost o azyl. Nebereme-li v úvahu skupinové uprchlíky, potom takto dané restriktce nutí v zásadě všechny zúčastněné ke hře s falešnými kartami, neboť při vymezení azylového práva nešlo ani tak o to, jak ponechat průchod humanitě jako spíše o zajištění hranic proti nežádoucím imigrantům. Vytvořila se tu obvyklá obranná hra s využíváním bezpečnostně-politických argumentů a vizí globálního ohrožení. Spojnice mezi nepřijímáním jednotlivých žadatelů o azyl z krizových oblastí mimoevropského světa a obavami ze zániku Evropy v přívalu takto vyvolané postupné masové migrace je ovšem tak vágní, že ji lze využít skutečně jen k demagogickým účelům. Dokud není obrana před uprchlíky ze zemí „třetího světa“ současně vyvážena potí-

ráním příčin útěků ve výchozích oblastech, zůstává podobný přístup historickým skandálem, podle něž budou následující generace poměřovat chápání humanity v Evropě na konci 20. a počátkem 21. století.